

A nemesi vármegye a magyar rendi alkotmányosság tükrében

Tekintettel Werbőczy jogforrástanára, és az általa írásba foglalt Szent
Korona-eszmére

Jelige: Vicarius generalis

*„Decet reges, principes, qui suprema dispositione in
supremae dignitatis specula constituuntur, non solum
armis, verum etiam legibus esse decoratos, et
bonorum, stabiliumque potius institutorum rigore;
quam absolutae potentiae, vel damnandae abusio-
nis severitate, populos subjectos et simul imperii sui
habenas moderari.”*

(Decretum Maius, 1486)

Tartalomjegyzék

Bevezetés.....	4
I. Köz- és alkotmánytörténeti háttér	5
II. Werbőczy jogforrástana, különös tekintettel a szokásjogra	8
III. A Szent Korona-eszme, és annak alaptételei.....	12
III.1. A szuverenitás elve	12
III.2. A jogfolytonosság elve.....	15
III.3. Az ősiség elve.....	16
III.4. A jogok és kötelezettségének arányosságának elve.....	17
III.5. A „kormányfelelősség” elve	18
III.6. Az ellenállás és ellentmondás elve	19
IV. A vármegye a hatalommegosztás rendszerében.....	21
IV.1. Hatalommegosztás a vármegyei igazságszolgáltatásban, különös tekintettel Heves vármegyére.....	26
IV.2. A vármegye a törvényhozásban	30
IV.3. A jogalkotás helyi szintje: A vármegye statútum-alkotási joga.....	33
IV.4. A vármegye hatásköre a végrehajtásban.....	34
V. Összegzés	37
Forráslista	39

Bevezetés

Magyar történeti alkotmányunk évezredes „gyémánt”, amelynek első csillogásaként hagyományosan a vérszerződést tartjuk számon, amelyet történetírásunk és a nemzeti emlékezet 884-re datál. A magyar nemzet évszázadokon át őrizte ezt a „kincset”, és korrókkorra, „meghallva az idők szavát”, annak követelményeihez szükséges mértékben csiszolt rajta. Ennek következtében rendi alkotmányosságunk, organikus fejlődésen ment keresztül, egymást váltó generációk hosszú sora alakította azt. Élő organizmus volt, amelyen minden nemzedék rajta hagyta a keze nyomát. Mindennek a jelentősége abban állt, hogy a nemzet megteremtette azokat a garanciális elemeket, amelyek biztosítani tudták Magyarország szabadságának, régi szokásainak fenntartását a királyi és az idegen vagy részben idegen uralommal szemben, amely számos alkalommal egybeesett a hosszú századok folyamán.¹

E dolgozat a magyar rendi alkotmányosságot, az alkotmány védelmét jelentő intézményeket, azon belül is különösen a vármegye jogköreit, a vármegye és a központi hatalom viszonyát igyekszik elemezni, és természetesen a mindennek alapjául szolgáló Szent Korona-eszmét a középkori és a kora újkori magyar alkotmánytörténet korszakaiból. Ugyanakkor vizsgálódásom számos előkérdést érintését szükségessé teszi, úgymint: melyek voltak a Szent Korona-tan alapelvei, az milyen hatalom- és államberendezkedést tett kívánatossá? Hogyan érvényesültek a rendi alkotmányosság szabályai és tételei? Melyek voltak azok a közjogi törvények, amelyek a Szent Korona-eszme tanvételeit a gyakorlatban élővé tették? Vizsgálódásom különösen a XV., XVI. század alkotmányfejlődésére koncentrálok, elengedhetetlen azonban az azt megelőző és az azt követő korszakok alkotmányfejlődésének egy-egy elemét is bizonyos vonatkozásokban vizsgálódás alá vonni. Történeti alkotmányunkat és alkotmányosságunkat ugyanis a leginkább a Werbőczy István által, kerek fél évezrede (1514) írásba foglalt szokásjog, királyaink dekrétumai, valamint kiváltságlevelek és egyéb levelezések alapulvételével ismerhető meg.

¹ A 'natio' (nemzet) kifejezés tartalma az évszázadok során változott, bizonyos korokban magába foglalt minden szabad magyar férfit, máskor pedig csak a nemeseket, hogy évszázadok múltán újra minden szabad magyar részét képezze. Nemzet kifejezés alatt bizonyos esetekben maguk a királyok is beleértendők a garanciarendszer alakítása tekintetében. Ilyenek elsősorban: II. András az Aranybulláival, I. Lajos az ösiségi törvényével, Zsigmond a vármegyei autonómia erősítését és a vármegyei országgyűlési képviselet erősítését célzó törvénycikkeivel, Albert a hatalommegosztás mechanizmusainak pontosításával, valamint a szokásjog szupremáciáját hirdető rendelkezéseivel. Ilyen szabályozásnak tekinthetjük I. Mátyás nádori cikkei, valamint a vármegyének felelős alispán intézményének a megteremtését, amely a vármegye királyi hatalomtól való függetlenedésének jelentős állomása volt. Ezzel megteremtve az alkotmányosság legerősebb bázisát képező vármegyei alkotmányvédő funkcióját.

I. Köz- és alkotmánytörténeti háttér

A Magyar Királyság a keresztény Európa egyik meghatározó országa volt, egészen a török hódoltság kezdetéig. Mind katonailag, mind gazdaságilag erős tagja a keresztény Európának (*Archiregnum Hungaricum*). A magyar alkotmányos viszonyok kezdettől fogva a közhatalom megosztásának elvén alapultak, amelybe már a vérszerződés szellemisége is betekintést enged számunkra, ami nem más, mint a magyar közösség vezetőinek, hatalomról és a hatalom gyakorlásáról alkotott felfogásának leképződése. A később kialakult Szent Korona-eszme is ennek alapján épült fel, hiszen számos később megfogalmazott alkotmányos elv levezethető a vérszerződés szövegéből, amelynek pontjait Anonymustól ismerjük.²

A királyság megalapításával a királyok kezében összpontosult a főhatalom, amely nem egyéb, mint a közösség által delegált szuverén hatalom. Világos tehát, hogy a király csak birtokosa a hatalomnak, de nem forrása annak. Szent István Imre hercegnek írott *Intelmeiben* figyelmeztette fiát, hogy a hatalmat nem gyakorolhatja egyedül, a királyi tanáccsal együtt – vagyis lehetőleg azok egyetértésével – kell kormányoznia, „*consilio enim constituuntur reges, gubernantur regna, defenditur patria, componuntur proelia, sumitur victoria, propelluntur inimici, appellantur amici, civitates construuntur, et castra adversariorum destruuntur*”.³ A tizenharmadik századtól erre törvényi szinten is megjelenő igény mutatkozott, hiszen a királyi hatalom erre az időszakra már jelentős mértékben meggyengült. Megindultak olyan, részben gazdasági, részben politikai, részben pedig alkotmányos folyamatok, amelyek ezt a tendenciát erősítették.⁴ A magyar rendi alkotmány lényegi elemeit alkotják az 1222-ben Bél nembeli Killit kancellár – jogász, későbbi egri püspök – által írt és részben fogalmazott I. Aranybulla, és Nagy Lajosnak az 1351. évi ősiségi törvénye. Amíg a hatalommegosztás betartásának biztosítékaul az ősiségi törvény szolgált, addig az érvényesülés háttérét azok a közjogi törvények biztosították, amelyek még részben az utolsó Árpádok alatt, nagyjából pedig a vegyes-házi királyok idején kerültek megalkotásra, amelyek között az összekötő elem a szokásjog volt.⁵ Ez a folyamat jól leírható pályát mutat, amelyben az Anjouk uralma idején az erős királyi *szupremácia* a meghatározó elem, amelyet I. (Anjou) Károly alakított ki, azon

² ANONYMUS 1932. 5.

³ MÁRKUS 1899. *Corpus Juris Hungarici* [a továbbiakban: *CJH.*]. Szent István király első dekrétuma VII. tc.

⁴ I. Aranybulla (1222), amely rögzítette az alkotmány kereteit, a Kehidai oklevél (1232), amelynek a vármegyei önálló bíraskodás megteremtésében volt szerepe, III. Aranybulla (1267) pedig a vármegyei követek útján a vármegyéket vonta be a törvényalkotásba.

⁵ Részben gazdasági folyamatokról van szó, hiszen a vagyont nemzetségeknél maradt, amely gazdasági jellegénél fogva biztosította a nemzetségeknek a királyi hatalommal szembeni politikai-gazdasági önállóságát. Részben pedig jogi változásokról beszélhetünk, mivel az ősi, a nemzetséget megillető vagyonról a tulajdonjog körében az uralkodó elvonta a szabad rendelkezés jogát, egyúttal lényegesen korlátozva azt.

hosszas küzdelem eredményeként, minek során letörte a „kiskirályok” hatalmát. Ezt a hatalmat fiára örököltette, amelyet azonban a Lajos halálát követő belviszály jelentősen megtépázott, mégis: „Anjou-királyink uralmának legfőbb eredménye: Magyarország egységes, önálló államként való fennmaradása” volt.⁶

A bárói ligák⁷ pártküzdelme a belháború idején megviselte a királyi hatalmat, hiszen az uralkodó birtokokat volt kénytelen osztogatni híveinek a politikai, pénzügyi és katonai támogatásukért cserébe. A tizennegyedik század végére és a tizenötödik század elejére „a köznemesség az államéletben a korábbinál jelentősebb szerephez jutott. [...] korábban a nemesség nem számíthatott az uralkodó különösebb figyelmére, mielőtt azonban a nagybirtok túlsúlyra került, értékes szövetségessé lett [...]”.⁸ Luxemburgi Zsigmond uralkodásának korára a rendek jelentős megerősödését bizonyítja az ekkorra gyakorivá váló országgyűlések sora. Ezt a tendenciát akasztották meg Hunyadi Mátyás központi törekvései (1464-1484), amelyek sikerre vitték a királyi hatalom megerősítését. A rendek az 1470-es évek végére háttérbe szorultak, a királyi akarat dominált a rendi kívánságok ellenében. Ugyan volt ellenszegülés a rendek részéről, azonban ezek többsége nem vezetett sikerre.⁹ Mindezek ellenére Magyarország nem lett centralizált állam, hiszen csak a központosítás tendenciáit tudta felmutatni,¹⁰ mely tendenciát maga Mátyás király törte meg még uralkodása végén. „A rendi dualizmus működési mechanizmusán azonban a „korlátlan uralomra” (*absoluta potestas*) törekvő Mátyás sem változtathatott”.¹¹

Mátyás halála után a rendek a cseh királyt, Jagelló Ulászlót ültették a királyi székbe, olyan fejedelmet, „a kinek üstökét markukban tarthatták”. A választásuknak a rendi kormányzás teljesebb megvalósulása, és a király mellett meghatározóvá válása lett a következménye a Mohács (1526) előtti Magyarországon. A Mátyás korabeli hatalomgyakorláshoz képest ellenkező irányú, decentralizációs gyakorlat alakult ki, erre enged továbbá következtetni az

⁶ BERTÉNYI 1987. 267.

⁷ Nagyhatalmú, nagy vagyonú bárók politikai alapú csoportosulása, amely a XIV. század végén az Anjouk letűnésével vette kezdetét és a XV. században is aktív alakítója volt a magyar politikának. A ligák ellen olykor a királyok sem tudtak fellépni eredményesen egészen a XV. század közepéig, Hunyadi Mátyás trónra lépéséig. Legismertebbek a Kanizsay, Garay-Cillei és az Újlaky-Hunyadi ligák voltak, amelyekbe olyan jelentős családok is tartoztak, mint a Héderváry, Csáky, Bebek, Perényi. A ligauralomról részletes leírás ad Mályusz Elemér: MÁLYUSZ 1984. 7-74.

⁸ Mindamelllett, hogy a törvényeket sértő uralkodót a rendek 1401-ben elfogták és házi őrizetbe helyezték Siklós várába, amelyet e korszakról szóló monográfiájában Mályusz Elemér is hangsúlyoz: MÁLYUSZ 1984. 133.

⁹ Megválasztása után 1458-ban, a rendek a nádor, Garay László vezetésével összeesküdtek a király ellen. Ebben a megmozdulásban a király nagybátyja, Szilágyi Mihály is részt vett. 1471-ben szintén sor került egy főúri összeesküvésre, ekkor Jagelló Kázmér lengyel herceget is behívták a trónra.

¹⁰ MEZEY – SZENTE 2003. 156.

¹¹ SZAKÁLY 1990. 74.

országgyűlések számának a megelőző időszakhoz képest majdhogynem megduplázódása.¹² A Jagelló-korban különösen jelentős volt ez a jogalkotási folyamat; ezt a rendi törekvést láthatjuk a Habsburg-Magyarországon az aktuális hatalmi-politikai viszonyokhoz igazodva, a meglévő törvények kiegészítését, pontosítását, a joghézagok kitöltését.¹³

Az ország ketté,¹⁴ majd Buda 1541-es eleste után három részre való szakadása után a magyar királyi székbe kerülő első Habsburg-királyok (I. Ferdinánd, Miksa) még kénytelenek voltak pénzügyi és katonai potenciál hiányában, nem egészében ugyan, de mégis betartani az alkotmányos elveket. Igaz, korántsem maradéktalanul, hiszen például 1562-1608 között, szemben az alkotmányos elvárásokkal a nádori szék üresen állt. Rudolf centralizációs kísérletének a Bocskay-felkelés (1604-1606) vetett véget, majd ezt követően megindult az alkotmányosság helyreállításának folyamata, amelyet a XVII. század második felében újabb centralizációs törekvések követtek az Udvar részéről. Azonban ekkor sem vezettek sikerre, amely az erdélyi fejedelmek a Habsburg-Magyarország belügyeibe történő hathatós beavatkozásának tudható be, amely életben tartotta alkotmányosságunkat. Találójbb módon nem is lehetne kifejezni azt a viszonyt, ami a nemzet és királya között feszült az egész XVI. század során, mint azon gondolattal, mely a következőképpen fogalmaz: a Habsburgok Magyarországot ellenségétől, a töröktől megszabadítani nem tudták, ősi alkotmánya szerint kormányozni nem akarták.¹⁵

¹² Hunyadi Mátyás országgyűlései közül kilenc, a Jagellók diétái közül tizenötnek törvényei kerültek a későbbi *Corpus Jurisba*.

¹³ Végig követhető és bizonyítható ez a joghézag-pótló folyamat a nádor intézményének fejlődésével. A nádori hivatal működését már az első Aranybulla szabályozza, majd az 1439. évi dekrétum rögzíti, hogy a nádort a nemzet és a király együtt választja, nyilván azért kellett ezt törvényben rögzíteni, mert vita lehetett az uralkodó és a rendek között e vonatkozásban. Mátyás híres nádori cikkei pedig már részletesen szabályozzák a nádor jogköreit és kötelezettségeit, az itt megmaradó joghézagokat pedig az 1608. évi törvények töltötték ki, annak érdekében, hogy a részben idegen királyok ne fordíthassák a maguk javára a törvények betűit és hézagait.

¹⁴ Ténylegesen 1526-ban a kettős királyválasztással (Habsburg Ferdinánd, Szapolyai János), 1538-ban pedig a Váradi egyezség keretében a két uralkodó kölcsönösen elismerte egymás királyságát.

¹⁵ LENGYEL Balázs: *A török Magyarországon*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1975. 85.

II. Werbőczy jogforrástana, különös tekintettel a szokásjogra

Alkotmányosság alatt az ország alkotmányának (törvényi és szokásjogi normák összessége) az érvényesülését, a gyakorlatban való realizálását értjük. A rendi Magyarországon a Szent Korona-eszme alapelveinek érvényesítése jelentette az alkotmányosság „gerincét”. A Szent Korona-tan első megfogalmazója, formába öntője Werbőczy István volt. A Szent Korona-eszmét Werbőczy, mint a magyar alkotmányos gondolkodást és az annak vonzáskörében lévő gyakorlatot vetette papírra. A megelőző évszázadok gyakorlata, s a nemzet vezetőinek viselkedése számos alkalommal adta tanúságát annak, hogy ez az eszme, a Szent Korona-tan a rendi magyar alkotmányos szellemnek sarokkövét képezte. Ezen állt, vagy bukott a magyar nemzet függetlensége és szabadsága. „*Hungaria est semper libera*”, tartotta a régi hagyomány a magyar nemzet helyéről a világban, az ahhoz való viszonyának tekintetében.

A rendi alkotmányosság legmeghatározóbb elemének és a későbbi centralizációs kísérletekkel szembeni védekezés egyik legfontosabb eszközének a szokásjog bizonyult: „*consuetudo est ius quoddam moribus insitutum, quod pro lege suscipitur, cum deficit lex*”.¹⁶

A szokásjog kezdetben a jogéletnek meghatározó eleme volt, hiszen az írásbeliség széles körben történő elterjedése előtt ez volt az irányadó jogi norma. Ahogyan az írott jogforrások fontossága megnőtt, úgy szorult háttérbe az íratlan szokásszerűség. Az írott és a nem írott jog évszázados küzdelme volt ez a harc, amely a XIX. századra az írott jog diadalát hozta meg a szokásjoggal szemben.¹⁷ Ez az 1848 utáni megoldás homlokegyenest szembehelyezkedett azzal a jogfelfogással, amelyet Werbőczy úgy határozott meg, hogy a szokásjog hármas erővel rendelkezett: „*interpretativam, est enim legum interpret optima*”, „*obrogatoriam, quia derogat legi, quando est contra legem*”, „*imitativam, quia imitatur legem, ubi deficit lex*”.¹⁸

A fent meghatározott jogforrási jelleg tehát egyértelműen meghatározta a törvény helyét, annak csak a szokás értelmezésében volt szerepe a jogéletben. Az 1848 előtti hazai jogunkban a törvények aktuálpolitikai paktumok, egyezségek, vagy jogszükségletet kielégítő aktusok voltak, és nem feltétlenül a jogalkotó szilárd döntései. Werbőczy úgy tartotta, hogy a törvény, ha későbbi, mint a szokás, akkor lerontotta azt, a helyi szokás azonban akár a későbbi törvényt is leronthatta, de csak helyben, országosan már nem. Ez fordítva is állt, mert a

¹⁶ WERBŐCZY István *Hármaskönyve* [a továbbiakban: HK.]. Prol.10.

¹⁷ Íratlan jogforráson a szokásjogot értjük, amely lehetett írásba foglalva is de nem volt olyan módon kihirdetve, mint a törvények, amelyeket az országgyűlés és a király együtt megalkotott, majd a király szentesített, és megküldött a vármegyéknek. Ez utóbbit tekintjük írásba foglalt jognak.

¹⁸ HK. Prol.11. 3-5§§

később keletkezett szokás is leronthatta a korábbi törvényt.¹⁹ A kiváltság (*privilegium*) esetében más volt a helyzet, ott ugyanis csak akkor törölhette el a későbbi általános törvény (*lex generalis*) a kiváltságot, ha az kifejezetten utalt rá.²⁰ A kiváltság így a későbbi törvényt is lerontja, túl azon, hogy a kiváltságot a vármegyében ugyanúgy ki kellett hirdetni, mint a törvényeket. A vármegyék statútumai nem ellenkezettek sem az országos szokással sem törvénnyel.²¹

Évszázadok küzdelmeinek története tanúsítja azonban számunkra, hogy a gyakorlatban „a törvény és a szokásjog érvényesülésének elsőbbségét az dönti el, hogy a hatalmat gyakorlók érdekeinek melyik felel meg jobban”.²² A szokásjognak óriási szerepe volt, amit mi úgy ismerünk, mint királyaink törvényei, azok csak a területét karcolták a hazai (szokás)jognak.²³ A feudális-rendi társadalomban a törvénynek alárendelt szerep jutott, amely fölött a szokásjog, és a szokásszerűség dominált. A legalitás (törvényhez kötöttség) mellett még nagyobb jelentőségű volt a legitimitás, amely azt mutatta meg, hogy mi tekinthető az emberek belső meggyőződése szerint is törvénynek. Ezt pedig a szokásjog volt hivatott szolgálni, hiszen azt mindenki ismerhette, mert a mindennapi élet része volt, és ennek következtében alakulhatott ki az a gyakorlat, miszerint a törvények is csak a bírói jogalkalmazás útján váltak az országos jognak a részévé. Ez a megállapítás helytállónak bizonyul, mivel a dekrétumokból az rajzolódik ki számunkra, hogy 1500 előtt a törvények csak a királyok életére voltak hatályosak, azokat a következő királyoknak meg kellett erősíteniük.²⁴ Ha ezt nem tették meg, akkor azok hatályukat veszítették, amelyet a folytonos megerősítések is híven visszatükröznek számunkra.²⁵ Lényegében ez történt az I. Aranybulla negyedik cikkelyével, amelyet Anjou Lajos 1351-ben nem erősített meg, és ezáltal az a rendelkezés hatályát veszítette.²⁶

Magyarországon a szokásjog meg tudta akadályozni a római jog teljes körű recepcióját. Nálunk nem került arra olyan módon sor, mint ahogyan az a Német-római birodalomban az 1495. évi worms-i birodalmi gyűlésen keresztül vitt reformok keretében történt.²⁷ Ahol így „az

¹⁹ HK. Prol.12. 2§.

²⁰ HK. II. 8. 1§.

²¹ HK. III. 2. 5§.

²² CSIZMADIA 1998. 136.

²³ 'Hazai jog' terminus alatt Werbőczy tanítását értjük, e szerint a hazai jog a szokásjog, amely három elemből áll.

²⁴ CJH. 1500. évi. XLIII. tc., ZLINSZKY 2014. 205.

²⁵ A királyi dekrétumok előbeszédeiben a régi szokások és törvények megtartására tesznek ígéretet a királyok.

²⁶ CJH. 1351. évi Dekrétum Előbeszéd 11§.

²⁷ A birodalmi kamarai bíróság (*Reichskammergerichts*) előtti perben a római jog alkalmazását rendelte el a worms-i reform, abban az esetben, ha sem a városi jog, sem a tartományi jog nem szabályozta az adott kérdést.

új pénzgazdálkodás és a római jog bevezetése következtében a vidéken is megváltozott a kapcsolat a földesurak és a parasztok között. [...] Az átrendeződés során viszont a parasztok többségét megfosztották attól a korábbi jogától, hogy szabadon használhassa a mezőket, erdőket, és a vizeket [...]. A hatalom birtokosait szolgálta most a keresztény erkölctől függetlenített jogrend”.²⁸ Nálunk a római tulajdonjog fogalmának maradéktalan átvétele elmaradt, amelyre Werbőczy művének az ősi javakra vonatkozó rendelkezéseiből is következtethetünk.²⁹ A nem ősi vagyon tekintetében szabad rendelkezési jogot biztosított a Werbőczy-dekrétum.³⁰

Természetesen a római jognak volt hatása a magyar jogéletre, hiszen a *peregrinatio* révén, a külföldi egyetemjárás következtében a legfelső és legműveltebb bírói rétegben, a királyi udvarban, püspöki székhelyeken és a felsőbíróóságokon a jog hiátusát római jogi megoldásokkal próbálták megtölteni, de a magyar szokásjogot kiszorítani a jogéletből nem lehetett.³¹ Ennek a ténynek azonban technikai okai is voltak, részben az írásbeliség és az írás-olvasás széles körben való elterjedésének hiánya miatt. A jogalkalmazók jelentős része nem járt egyetemre, nem ismerte a *ius commune* rendelkezéseit, a jogot a vármegyében, a családban, az úriszéken, a szomszédoktól, tehát szokásjogi (azaz a magyar, hazai jogi) ismeretek szerzésével sajátították el. Még a XVII. században is előfordult, hogy jogalkalmazók nem tudtak írni, olvasni, ami kiderül az Eger várost Fenessy György püspöknek visszaszolgáltató egyezségből, amelyen Faragó András, Eger bírása neve fölött csak kereszt található.³² A szokásjog dominanciájának fennmaradását a jogéletben, a jogalkalmazók a törvények ismeretében való jártasságuk gyakori hiányában kell keresnünk. Ennek következtében a szokások ismerete és alkalmazása uralkodott a jogélet fölött. Ezt szilárdította meg Werbőczy *Hármaskönyve*, amely kellően „forgatott” volt a jogalkalmazók körében, és szükségszerűen megmerevítette a szokásjog hegemoniáját, egyúttal védve is azt a külső behatásoktól.

²⁸ HABSBURG 1994. 109. Érdekességként jegyezhetnénk meg, hogy nálunk – a német-római birodalomban ekkoriban zajló folyamatokkal ellentétben – még a XV. század végén is törvény kötelezte a fölbirtokosokat, hogy természetben, és ne pénzben szedjék be a kilencedet: *CJH*. 1492. évi XLVII. tc.

²⁹ A teljes római tulajdonjog intézményének magyarországi hiányának jelentőségére (az ősi javak vonatkozásában) a Szent Korona birtoktanánál fogok kitérni.

³⁰ *HK*. I. 57.

³¹ Baranyai Decsi János 1593-ban kiadott, saját korában nem nagyra tartott „*Syntagma institutionum iuris imperialis ac Ungarici*” c. munkájában a XVI. század egyik jelentős, erdélyi római jogi recepciós kísérletét valósította meg oly módon, hogy a iusztiniánuszi *Instituciók* rendszerében dolgozta fel a *Tripartitumot*. Azokban a kérdésekben, ahol pedig joghézag mutatkozott, a szabályozásbeli hiányt római jogi szabályokkal egészítette ki. Ez az ún. *‘tacita receptio’*.

³² SZEDERKÉNYI 1893. 21.

Werbőczy – európai hírű művében – a hazai szokásjogot (*consuetudo*) foglalta egységes keretbe. Külföldön tanult, és mégis, amit alkotott – a *Tripartitum* – szinte egészen magyar lett. Nem alkotott új jogot, a magyar jogot, a szokásjogot gyűjtötte egybe, amint azt maga is leszögezi a jogkönyve előszavában. „Azt pedig senki se hitesse el magával, mintha én magamnak akkora hatalmat tulajdonítottam volna, hogy új törvényeket merjek hozni és betoldani, hanem és csak azt, a mit elődeimtől kaptam és a minek követését a törvénykezésben és peresügyek tárgyalásában láttam, hallottam és tanultam, mintegy egy könyvbe gyűjtöttem és rendbe szedtem”.³³ Római jogi és a kánonjogi elemek tucatjai nem kerültek bele a műbe, hiszen az nem képezte a magyar jog részét. európai *ius commune* része volt, és írásba volt foglalva, így azt a külföldi egyetemen tanult jogászok ismerhették.³⁴ „Werbőczy a közös jog mellett a Magyarországon sajátosan érvényesülő jogot rendszerezte”.³⁵ A *Tripartitum* királyi jóváhagyásából arra következtethetünk, hogy a gondot az jelent(h)ette, amikor a hazai szokásjogot kellett volna alkalmazni, vagy éppenséggel bizonyítani. Az eltérő jogértelmezés az ítélkezési gyakorlatban ugyancsak bizonytalansághoz vezet(het)ett. Ezt a hiányt volt hivatott orvosolni a *Tripartitum*, mely az országos szokásjogot (*municipialis consuetudo*) rögzítette írásos formában. A hazai jog pedig – Werbőczy értelmezésében – a hazai szokásjog, amely három konstitutív elemből állt: „*primo ex constitutionibus, et decretis publicis, secundo autem; ex principum privilegiis, tertio vero; ex iudicium ordinariorum regni sententiis*”.³⁶

A törvények, privilégiumok, és a bírói ítéletek csak a gyakorlat, a *consuetudo* által váltak az országos jognak alkotórészeivé, amit nem fogadott be a praxis, azt kilökte magából a jogalkalmazás.³⁷ Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a jog nem a királyi hatalomból származtatta erejét, hanem az állandó és ismétlődő gyakorlat adta neki az életető és kötelező erőt. Következésképpen a királyok hiába próbáltak volna keresztülvinni az országgyűlésen egy, a magyar alkotmányt sértő rendelkezést, ha az a szokásjog és a bírói gyakorlat szűrőjén fennakadt volna, ami így, mint olyan, a rendi alkotmány és az alkotmányosság védelmezőjeként szolgált.

³³ Werbőczy munkájának elnevezése a magyar jogi tradícióhoz való ragaszkodást fejezi ki, amelyet a cím is tükröz: „*Tripartitum opus iuris consuetudinarii incliti regni Hungariae*.”

³⁴ „A *ius commune* nem törvényi, hanem jogtudományi (iurisprudenciális) jog volt, legnagyobb része nem törvényhozási, aktussal születő normarendszer, hanem tudósjog, amelyet a jogtudománnyal foglalkozók alkotnak”, olvashatjuk a *ius commune*-receptió problematika kérdéskörében. Lásd: MÁTHÉ 2014. 357.

³⁵ ZLINSZKY 2014. 207.

³⁶ HK. II. 6. 1-3§§.

³⁷ ZLINSZKY 2013. 170.

III. A Szent Korona-eszme, és annak alaptételei

A hatalomról, az állam, vagy közösség berendezkedéséről, megszervezéséről vallott felfogás magyar eszmerendszere a hatalommegosztás eszméje körül forgott. Ez a magyar vezetők alkotmányos észjárásának kvintesszenciáját, amelynek első megnyilvánulása – ahogyan azt már említettük – a vérszerződés volt. Az alapelvek között szerepel a korona szuverenitása, s ezzel összefüggésben a hatalom osztottsága, a jogfolytonosság, az ősiség, a kormányzati felelősség, a jogok és kötelezettségek arányának fenntartása, az egy és ugyanazon szabadság elve és az ellenállási jog. Annak az alkotmányos észjárásnak, amelyet Werbőczy István a *Hármaskönyv*ben így foglalt össze:

*„Verum posteaquam ad fidem catholicam sunt conversi, et regent sponte sibi ipsis elegerunt; tamcondae legis, quam etiam cujuslibet possessionariae collationis, atque omnis judicariae potestatis facultas in jurisprudentionem sacrae regni hujus coronae, qua cuncti reges Hungariae, coronari solent, et subsequenter principem ac regem nostrum legitime constitutum, simul cum imperio, et regimine translata est”.*³⁸

III.1. A szuverenitás elve

Az idézetből arra következtethetünk, hogy a *Szent Korona* volt a szuverén, és így Magyarország nemzeti önállóságának kifejezője is. Ez tekinthető a Szent Korona-tan egyik legfontosabb alapelveként. A korona szent jellegéből és a vérszerződés szelleméből következett, hogy a hatalmat nem birtokolhatta kizárólagosan egyik államalkotó tényező sem. Így sem a fejedelem, sem a nemzet.³⁹ Az állami felségjogok nem királyi felségjogok, hanem a Szent Korona felségjogai (*ius sacrae regni coronae*) voltak. Magyarországon nem a király volt a szuverén, az állami főhatalom teljességét a Szent Korona testesítette meg, amelyen a király és a nemzet osztozott: „Werbőczy Szent Korona tanában a Korona önálló közjogi fogalom, amely a nemzeti szuverenitás teljességének a kifejezője”.⁴⁰ Ennek alapján tehát sem a nemzet, sem a király nem vonhatta magához az állami főhatalom (*imperium*) teljességét, mert az a Szent Koronát illette meg. A király és a nemzet egyesült a Szent Koronában, és együtt tették ki a Szent Korona egész testét (*totum corpus Sacrae Regni Coronae*).

³⁸ HK. II. 3. 2§. Ezt tekinthetjük a Szent Korona eszme első tantéli megfogalmazásaként.

³⁹ A 'natio' (nemzet) fogalma az évszázadok alatt változott, Werbőczy korára már csak a nemesek értendők abba, de azt megelőzően a parasztság is rendelkezett bizonyos vonatkozásokban olyan közjogi jogosítványokkal és kötelezettségekkel, mint amilyenekkel a nemesség, például a vármegyék közgyűlésein a XV. század első feléig ugyanúgy részt vettek, mint a nemesség, és ott szavazati joguk is volt.

⁴⁰ KUKORELLI 2014. 407.

A mohácsi csatavesztés utáni Habsburg-Magyarországon ebből sok konfliktus támadt a királyok és a rendek között, mivel a Habsburg-királyok, évszázadokon át kísérleteztek azzal, hogy a szuverenitás teljességét magukhoz vonják.⁴¹ Az uralkodók e törekvésének gátját a Szent Korona-eszme képezte, összhangban a vérszerződés rendelkezésével: „*ut isti principales persone, qui sua libera voluntate Almus sibi dominum elegerant, quod ispi et filii eorum nunquam a consilio ducis et honore regni omnino privarentur*”.⁴² Az uralkodók nem sajátíthatták ki a hatalom teljességét, minthogy eredetileg sem az uralkodó volt a főhatalom. Werbőczy azt írja, hogy „maguknak önként királyt választottak”, aki a főhatalmat megosztotta a nemzettel, hiszen a nemzet vont be a hatalomba a fejedelmet a Szent Koronával való koronázás révén. E hatalom átruházásának közjogi aktusa három elemből állt. Az első a leendő fejedelem nemzetnek⁴³ való bemutatása (*praesentatio*). Ez után történt a nemzet részéről történő, közfelkiáltással kísért elfogadás (*acclamatio*), amelyet a Szent Koronával való koronázás (*coronatio*) követett.⁴⁴

A koronázás kizárólag a Szent Koronával volt legitim, azt helyettesíteni nem lehetett, még ha arra a századok során történtek is kísérletek a királyok, vagy a nemzet részéről. Anjou Károlyt három alkalommal kellett megkoronázni (1301, 1309, 1310), lévén az első két alkalommal nem a Szent Koronával lett megkoronázva, és így közjogilag ezen előbbi két aktus érvénytelennek számított, ami így szükségessé tette harmadszori, immár a Szent Koronával való koronázását. Hunyadi Mátyás hat évvel trónra lépése után koronáztatta meg magát a Szent Koronával, majd ezt követően a korábban kiadott dekrétumait és privilégiumait megerősítette, amely szintén arra enged következtetni, hogy csak a Szent Koronával való koronázás tekinthető érvényesnek közjogilag.⁴⁵ A nemzet is kísérletet tett arra, hogy kicserélje, vagy helyettesítse a Szent Koronát, amikor 1440-ben Jagelló I. Ulászlót emelte a királyi székbe, de kudarcot vallott, hiszen később törvényben került rögzítésre, hogy I. Ulászló által kiadott adománylevelek semmisnek tekintendők.⁴⁶ Erre közjogilag csak az lehet a magyarázat, hogy mivel Ulászlót nem a Szent Koronával koronázták meg, ezért közjogi értelemben nem számított magyar királynak.

⁴¹ Ahogyan megtették ezt rokonaik Habsburg-Spanyolországban a XVI. században, vagy ők maguk az osztrák tartományaikban és Csehországban, a harmincéves háború után, vagy éppenséggel a Bourbonok Franciaországban, a Stuartok Angliában s megpróbálták abszolutizmust bevezetni az országban.

⁴² ANONYMUS 1932. 5.

⁴³ Lásd I. lábjegyzet.

⁴⁴ A koronázási szertartás részletes leírásáról lásd: DÜMMERTH Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Budapest, Panoráma, 1980. 166-174.

⁴⁵ *CJH*. 1464. évi I. tc.

⁴⁶ *CJH*. 1453. évi V. tc.

Következésképp a hatalom átruházása (*translatio imperii*) nem egyszerűen a korona által, hanem a koronázás közjogi aktusa által történt meg. „Mivel a középkor végén a legfőbb állami hatalom nem rendelkezett világosan körülhatárolt, stabil meghatalmazásokkal, az új felségterületeken belül elkeseredett küzdelem alakult ki a korona és a rendek között”.⁴⁷ Kérdésként merülhet fel azonban, hogy a hatalom átruházása során a hatalom teljessége kerül-e át a megválasztott királyhoz, vagy marad-e hátra abból valami az átruházóknál is? Természetesen a probléma kimerítő tárgyalása meghaladná dolgozatom kereteit, így csak utalnánk rá, hogy a delegált hatalom kérdésköre a jogi- és politikai gondolkodás örökzöld témája, melynek írmagjai már az ókori és középkori gondolkodóknál is erőteljesen jelen voltak.⁴⁸ E problémával kapcsolatban a leglényegesebb kérdések a hatalom forrásának és jellegének kérdései, melyek a magyar hatalom-átruházási kérdéskörénél is megtalálhatók.⁴⁹ „A *Hármaskönyv* azonban a hatalom-átruházás római tételét honosította meg. [...] Eszerint a magyarok a királyi jogokat a Szent-Koronára és így viselőjére a királyra ruházták”:⁵⁰

*„Postquam vero inspirante Spiritus Sancti gratia, ad agnitionem veritatis, Catholicaeque fidei professionem, opera ipsius sancti regis nostri, Hungari venere, et eundem sponte in regem elegere, pariter et coronavere; omnis nobilitationis, et ex consequenti possessionariae collationis, qua nobiles decorantur, et ab ignobilibus segregantur, facultas, planariaque potestas, in iurisdictionem sacrae coronae regni hujus et per consequens in principem, ac regem nostrum, a communitate, et communitatis ab auctoritate, simul cum imperio, et regimine translata est, a quo jam omnis nobilitatis origo, per quandam translationem reciprocam, reflexibilemque nequeat, et alter sine altero fieri non possit”.*⁵¹

A rendi magyar alkotmányosság a hierarchikus, alá-fölérendeltségi viszony kiteljesítésének legnagyobb gyakorlati akadályát a vármegyék előbbi mellett is meglévő, a központi hatalomhoz viszonyított mellérendelt szerepében biztosította. A vármegyék ugyanis részt vettek mind a hatalomgyakorlásban, mind a jogalkotás folyamatában, mind pedig a végrehajtás (területi igazgatás) és az igazságszolgáltatás (azaz a vármegyei törvényszékek) rendszerében.

⁴⁷ HABSBURG 1994. 108.

⁴⁸ Gondolhatunk itt elsősorban a római jogászok által kidolgozott és a *Codex Iustinianus*ban is megfogalmazott „*nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse haberet*” római jogelvre (Ulp. D. 50, 17, 54), illetve az arisztotelészi és skolasztikus-tomista hagyományban gyökeredző „*trust*” intézményére.

⁴⁹ RÁ CZ 2014. 325.

⁵⁰ MÁTHÉ 2014. 355.

⁵¹ HK. I. 3. 6§.

III.2. A jogfolytonosság elve

Az alapelvek között az egyik legfontosabb, a vérszerződés első szakaszából: „*ut quamdiu uita duraret, tam ipsis quam etiam posteris suis semper ducem haberent de progenie Almi ducis*” levezethető jogfolytonosság elve volt, amely a hatalom gyakorlását és a szélesebb értelemben vett kormányzást is az alkotmányhoz, a törvények és szokások szigorú megtartásához köthette.⁵² Garanciális elemként került már a XV. század közepén, törvényi szinten megfogalmazásra, hogy a király köteles esküt tenni az alkotmányra, amit a jogfolytonosság megtartásának előzetes biztosítékaként értelmezhetünk: „*dominus rex iurabit; quod regnum suum Hungariae, cum suis regnicolaris in omnibus, et singulis iuribus, libertatibus, et legibus ac approbatis consuetudinibus, inviolabiliter conservabit, in quibus praedecessores sui*”.⁵³ A jogfolytonosság elve a törvénysértő uralkodók után mindig az alkotmányosság helyreállítását tűzte célul, amely mindig jelentős szerepet játszott a magyar rendi közjog életében, hiszen a nemzet a legteljesebb mértékben ragaszkodott ahhoz, hogy az alkotmányosság legpontosabb betartása mellett alakítsák az alkotmányt és a jogéletet.⁵⁴ „A Hármaskönyv hatalomátruházási elmélete alapozta meg a történeti alkotmányt, s konszolidálta a rendiséget, biztosítva a Habsburg Monarchián belül az önálló magyar királyság jogfolytonosságát”.⁵⁵

Ékes, bár kissé önellentmondásos példája az alkotmányosság és az alkotmány védelmének az elhíresült – Werbőczy által fogalmazott – 1505. évi rákosi végzés,⁵⁶ amely ellen Perényi Imre nádor Pest utcáin fennhangon tiltakozott, mondván, hogy „az ország szabadsága ellen való, mert megköti a nemzet választószabadságát”. Egy évtizeddel később ugyanő Pozsony utcáin tiltakozott a rendek nevében az 1515-ben titokban megkötött Jagelló-Habsburg házassági szerződés ellen, amely biztosította volna a magyar trónt a Habsburg családnak a Jagellók magvaszakadásának esetén. Ha a magyar alkotmányosság szempontjából vizsgáljuk Perényi eljárását, igazat kell adnunk neki. A történet későbbi megdöbbentő fordulata, hogy Perényi végül aláírta a szerződést, de nem, mint nádor, hanem, mint magánszemély, következésképpen e szerződés magyar közjogi értelemben továbbra is érvénytelennek tekintendő.⁵⁷

⁵² ANONYMUS 1932. 5.

⁵³ CJH. 1453. évi I. tc.

⁵⁴ Rendre megtartották ezt a jogelvet a Rudolf-korszak (1576-1608) után, az I. Lipót abszolutista uralmát (1671-8, 1688-1705) valamint az I. József uralmát (1705-1711) követő időszakok törvényhozásai is.

⁵⁵ MÁTHÉ 2014. 356.

⁵⁶ FODOR 2014. 194.

⁵⁷ Perényi nádor II. Ulászló királytól Siklós várát, Habsburg Miksa császártól birodalmi hercegi címet kapott (1517) a szerződés aláírásáért cserében.

Ennek szellemében gondolkodva az alkotmányosság megtartását célzó törekvésként tekinthetünk hadadi gróf Wesselényi Ferenc nádorrá választását megelőző küzdelemre, amely az Udvar és a rendek között folyt, hiszen a rendek csak azután voltak hajlandóak megválasztani királlyá Lipót főherceget, hogy előtte a nádori tisztséget betöltötték.⁵⁸ Éppen ezért a Habsburg-Magyarországon a nádori szék gyakran üres volt, ugyanis a nádor alkotmányosságot fenntartó közjogi jogosítványai és kötelezettségei a legélesebb ellentétben álltak a Habsburg-udvar központi törekvéseivel.⁵⁹ Ebből kifolyólag helyettük számos alkalommal a király által kinevezett, s csak neki felelős nádori helytartók ültek a nádori székben.

III.3. Az ősiség elve

A következő alapelv maga az *ősiség* (*aviticitas*), mely két részre oszlott. Az egyik a korona, a másik a nemzetségek ősi jószágaira vonatkozott.⁶⁰ A nemesi nemzetségek ősi vagyona mellett a parasztságnak ugyanúgy megvolt az ősi vagyona, amelyet nem lehetett elidegeníteni, ha örökös nélkül maradt a jobbágy, akkor a vagyona a földesúrra szállt.⁶¹ A birtok és az *aviticitas* következtethető a vérszerződés szelleméből is, amely kimondta, „*ut quicquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum experts fierit*”.⁶² Emellett az államnak is rendelkezésére álltak azon a korona-javak, amelyeket nem lehetett elidegeníteni vagy elzálogosítani, csak rendkívül szűk körben, és akkor is csak a királyi tanács beleegyezése mellett.⁶³ Az elidegeníthetetlen korona-javak létezését és védelmét az ősiségi törvény előtt a szokásjog rögzítette, ahogyan azt bizonyítja III. Honorius pápa, Béla ifjabb királynak 1225-ben írott levele:

„Illustris rex Ungariae, pater tuus, alienationes quasdam facerat in praeiudicium regni sui, et contra regis honorem; nos super hoc paterna affectione consulere cupientes, eidem regi dirigimus scripta nostra, ut alienationes praedictas, non obstante iuramento, si quod fecit de non revocandis eisdem, studeat revocare. Quia, quum teneatur, et in coronatione sua iuraverit etiam, iura regni sui et honorem coronae illibata servare; illicitum profecto fuit, si praestitit de non

⁵⁸ CJH. 1655. évi I., II. tc.

⁵⁹ A Habsburg-korszakban példák sora mutatta meg, hogy a nádori hivatalt a királyok törvénytelen módon betöltetlenül hagyták, mivel 1533-1554, 1562-1608, 1667-1681 között huzamosabb ideig nem volt nádor.

⁶⁰ A nemzetségi vagyon ősiségi intézményének tárgyalására a vármegyéknél térek ki, mert ahhoz kapcsolódik leginkább.

⁶¹ HK. III. 30.

⁶² ANONYMUS 1932. 5.

⁶³ CJH. 1514. évi II. tc.

revocandis alienationibus huiusmodi, iuramentum; et propterea penitus non servandum”.⁶⁴

Ezeket a korona-javakat később törvény sorolta fel, s a felsorolásban gazdag városok és uradalmak találhatók.⁶⁵ Kiemelendő a pápai levél által használt terminus „honorem coronae illibata servare” (a koronája méltóságát megtartja), amely nyilvánvalóan a királyi jogok és kötelességek ellátásának feltételét jelentő vagyoni elemek védelmére vonatkozott. Maga az erre vonatkozó törvény magyarázza meg nekünk, az el nem idegeníthető korona-vagyonnak mi volt a funkciója. Ott áll a törvényben, szinte kőbe vésve, hogy e vagyontömeg arra szolgált, hogy a fejedelem az őt illető közjogi jogokat gyakorolni, az őt terhelő kötelezettségeket pedig teljesíteni legyen képes.⁶⁶

III.4. A jogok és kötelezettségének arányosságának elve

A Szent Korona-eszme fontos alapelve volt a *jogok és kötelezettségek arányának rendszere*. Ennek abban állt a jelentősége, hogy akinek több joga volt, annak több volt a kötelezettsége, s ez fordítva is állt, akinek kevesebb a joga, annak kisebb a kötelezettsége is. Werbőczy István megfogalmazásában „*Omnes domini praelati, et ecclesiarum rectores, ac barones, et caeteri magnates, atque nobiles et procures regni hujus Hungariae, ratione nobilitatis, et bonorum temporalium, una, eademque libertatis, exemptionis, et immunitatis praerogativa gaudent,; nec habet dominorum aliquis majus, nec nobilis quispiam minus de libertate*”.⁶⁷ Ennek szellemében a világi és egyházi bárók többletjogokat kizárólag hivataluk folytán gyakorolhattak, és többletkötelezettséget is ennek okán viseltek, „*atque priores in rem publicam augmentando, et defensionem patriae peragendo, caeteris nobilibus existunt, virtuteque dignitatis, et officii merito praeferuntur*”.⁶⁸

A közjó (*bonum publicum*) előmozdítása és a hadakozás vitelében egyértelműen és világosan kitűnik, hogy „akinek több a joga, annak több a kötelezettsége” arányosság elvét valósította meg a magyar rendi alkotmányos rendszer. Ez a jogelv a hadakozás vonatkozásában törvényi szinten is szabályozásra került, amely kimerítő pontossággal meghatározta, hogy a fontos közjogi státuszt viselők és a legvagyonosabb bárók mennyi és milyen felszereltséggel rendelkező katonát kötelesek a király mellé felsorakoztatni az ország

⁶⁴ FEJÉR 1829. 48.

⁶⁵ CJH. 1514. évi III. tc.

⁶⁶ CJH. 1514. évi I. tc.

⁶⁷ HK. I. 2 3§.

⁶⁸ HK. I. 2. 3§.

védelmére.⁶⁹ Mindamellett, azt is rögzítették, hogy elsősorban a király köteles az ország védelmére, és csak annak elégtelensége esetén lehetett a bárókat és a nemességet hadra hívni.⁷⁰ Werbőczynek szokás tulajdonítani a „jogok és kötelezettségek aránya” elvének a megteremtését – érthetetlenül – mivel az elv már Anjou Lajos dekrétumában világos kifejeződést nyert.⁷¹ Werbőczy tehát csak beépítette a jogkönyvébe ezt, a már korábban is létező jogelvet, és semmiképpen sem ő „hozta be” a magyar közjogba, amint azt jogkönyvének előszavában maga is kifejti: ő semmi új jogot nem épített be művébe.⁷²

III.5. A „kormányfelelősség” elve

„*Ut siquis de posteris eorum infidelis fieret contra personalem ducalem et discordiam faceret inter ducem et cognatos suos, sanguis nocentis fuderetur, sicut sanguis eorum fuit fusus in iuramento, quod fecerunt Almo duci*”, fogalmaz a vérszerződés negyedik szakasza.⁷³ Kulcsfontosságú, a modern korban *kormányfelelősség* tételének nevezett elv megemlézése, amely ugyanúgy részét képezte a Szent Korona-tannak, mint a jogfolytonosság. Ezen elvnek törvényi megfogalmazására is sor került, amely világosan kimondja, hogy ha valaki a királyi tanácsban (mai fogalmainkkal kvázi kormány) az ország szokása és közjava (*bonum publicum*) ellen cselekedne, akkor azt az ülnökök kötelesek voltak jelenteni az országgyűlésnek, amely jogosult volt mind személyében, mind vagyonában elmarasztalni.⁷⁴ Jogi, és nem politikai felelősség volt ez a nemzet felé, hiszen büntetőjogi joghatást fűzött hozzá, és nem csak politikait. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik továbbá az az igény, hogy a király ne dönthesse az ország ügyeiben egyedül, hanem csak magyar tanácsosainak meghallgatása után, azokkal együtt, melynek gyakorlati implikációja egyértelmű az elmondottak után, hiszen e tanácsosoknak az ország közjávára és hasznára tekintettel kellett tanácskoznuk.⁷⁵

⁶⁹ A főurak (egyházi és világi) hadkötelezettségeit törvény is rögzíti (1498. évi XX. és XXII. tc.).

⁷⁰ CJH. 1492. évi XVIII. tc.

⁷¹ CJH. 1351. évi XI. tc.

⁷² HK. Prol.

⁷³ ANONYMUS 1932. 5.

⁷⁴ CJH. 1507. évi VII. tc.

⁷⁵ CJH. 1492. évi VII., 1498. évi VII. tc.

III.6. Az ellenállás és ellentmondás elve

Az eddig felsorolt elvek érvényesítésének leghatékonyabb, végső eszközéül az *ellenállás és ellentmondás joga* (*ius resistendi et contradicendi*) bizonyult, amelyet már a vérszerződés utolsó pontja is tartalmazott, hiszen kimondta: „ut, si quis de posteris ducis Almi et aliarum personarum principalium iuramenti statua ipsorum infringere voluerit, anathemati sibiaceat in perpetuum”.⁷⁶ Az alkotmány megtartására kettős eszköz állt rendelkezésére a rendeknek. Az egyik egy előzetes garancia, a koronázási eskü, amelyet a király tett le a koronázásakor. Így például Habsburg Ferdinánd 1527. évi koronázási esküjében megfogadta, hogy minden rendű ország-lakosnak régi és helybenhagyott szokásait, mentességeit, jogait és kiváltságait megtartja, és igazságot szolgáltat, valamint az I. Aranybulla rendelkezéseit tiszteletben tartja.⁷⁷ Utólagos garancia pedig maga az ellenállási jog. Ezt a duális szerkezetet Werbőczy foglalt egységes keretbe a következőképpen:

„Quod, si quispiam regum, et principum nostrorum, libertatibus nobilium, in generali decreto, extellentissimi principis quondam domini secundi Andree regis, cognomento Hierosolymitani (ad quod observandum, quilibet regum Hungariae, priusquam suum caput sacro diademate coronaretur; sacramentum praestare solet) declaratis, et expressis, contravenire attentaret; tunc sine nota alicujus infidelitatis, liberam illi resistendi, et contradicendi habent in perpetuum facultatem”.⁷⁸

Erre törvényi szinten az 1222. évi I. Aranybulla jogosította fel a nemzetet, amely addig szokásjogi úton érvényesült.⁷⁹ Később az 1231. évi dekrétum az esztergomi érseknek adta az ellenállás jogát, amely 1351-ig volt hatályban, ugyanis Anjou Lajos dekrétuma az első Aranybullát erősítette meg, és mint olyan, az egyenkénti ellenállás jogát léptette újra hatályba.⁸⁰ Ennek az ellenállási jognak szellemében a magyar nemzet soha nem tekintette magát lázadónak, vagy felkelőnek, mindig csak az alkotmány és az alkotmányosság védelmezőjének. Sokkal inkább lázadónak tekintette fejedelmét, mikor az nyíltan és szándékosan megsértette az alkotmányt, és így a Szent Korona jogát is. A Szent Korona király feletti szupremáciáját tanúsítja Zsigmond király Péter comesnek írott adománylevele:

„[...] quod tempore, quo nostra celsitudo cum exercitu nostro victorioso ad acquirendum honoris sui incrementa partes regni Hungarie intravit, idem

⁷⁶ ANONYMUS 1932. 5.

⁷⁷ I. Ferdinánd koronázási esküjét közli MEZEY 2005. 202.

⁷⁸ HK. I. 9. 6§.

⁷⁹ Gyakorolta ezt a nemzet már Péterrel, Aba Sámuellel, Salamonnal, és II. Istvánnal szemben is.

⁸⁰ CJH. 1351. évi Dekrétum Előbeszéd.

dominus petrus comes propter bonum dicti regni Hungarie ac honorem prefato exeercitui tam fideliter quam potenter obsistendo in concrematione et depopulatione possessionum et bonorum suorum ob sincere fidei constantiam, quam ad sacram regni Hungarie coronam gessit intrepide damna et detrimenta quamplurima per nostros seqvaces et adherentes protunc minus iuste sustulisse dinoscitur [...]”.⁸¹

Mindez törvényi szinten is rögzítésre került, amit az első Habsburg-király dekrétumának első cikkelye fogalmazza meg, amiből arra következtethetünk, hogy elődje, Zsigmond király is megsértette a régi szokásokat, törvényeket.⁸² Legszélsőségesebb példája ennek az ellenállásnak, amikor Luxemburgi Zsigmondot a Heves vármegyében birtokos debrői Debrőy István kincstartó maga fogatta le, és zárta be Siklós várába 1401-ben.⁸³ Másik kiváló eleme ennek a rendi törekvésnek az a dekrétum, amelyben a rendek kérik Hunyadi Mátyást, hogy őket szokásaikban, régi jogaikban tartsa meg.⁸⁴

⁸¹ ECKHART 2003. 55.

⁸² *CJH*. 1439. évi I. tc.

⁸³ A fenti esemény leírását lásd: MÁRKI Sándor: *Dósa György*. Budapest, Atheneum, 1913. 308.

⁸⁴ *CJH*. 1478. évi XIV. tc.

IV. A vármegye a hatalommegosztás rendszerében

Egy közösség önállóságának fokát az bizonyíthatta leginkább, hogy önmaga sorsát és életét mennyiben tudta befolyásolni, az önérdekből történő jogérvényesítésben mennyire volt szabad a rendelkezési joga. Valaki úgy tudott leginkább másokon segíteni, ha előbb önmagán is segíteni tudott. Ez fordítva nem működött, elméleti és gyakorlati szinten sem volt felcserélhető a sorrend. Azaz valaki úgy tudta szolgálni a közössége érdekeit, ha az önmaga érdekeit is érvényesíteni tudta: „a rendszerben megvan a jogállam két legjellegzetesebb eleme. Megvannak a hatalom által tiszteletben tartandó, a jogrend által biztosított alapszabadságok, és megvannak a hatalom gyakorlásának egymástól elkülönülő, jogrend meghatározta körei”.⁸⁵ A magyar alkotmányos berendezkedés azonban a vármegyét a központi hatalommal szemben nem kizárólag alá-fölérendeltségi viszonyba állította, hanem a mellérendeltség elve szerint is szabályozta.

Ennek következményeképpen a két elv kiegyenlítette és ellensúlyozta egymást, hiszen a Szent Korona-eszme értelmében a hatalom megosztott volt e két hatalmi bázis között, mind vertikálisan, mind pedig horizontálisan. A vertikális megosztás magában foglalja a törvényhozás, végrehajtás, bíraskodás mellett a pénz- és hadügyet is. A horizontális megosztáson pedig mindezeknek a központi (királyi) és területi (vármegye) és helyi (város, falu) közösségi, azaz a vármegyék közötti feladat és hatáskör ellátását értjük: „a rend részben nyilván a régi törzsi szokások során alakult ki, de adott történelmi pillanatban közös döntés is formálta: törvényhozói aktus, szer, társadalmi-nemzeti szerződés a hatalmat megosztó nemzeti elemek között. A szokást alkotmányozó döntés egészítette ki, tette teljessé, hogy aztán a történelmi szükségletek és a hatalom hordozóinak egyénisége alakítsa, tartalommal töltse ki”.⁸⁶

A vármegyei önállóságot e tekintetben leginkább az érzékeltethette, hogy a vármegyék részvétele mindezen hatalmi ágak ügyvitelében jelentős mértéket öltött, így különösen a statútum-alkotás, törvényhozás, vármegyei és központi ítélkezési fórumok rendszerében, a királyi haderő mellett megtaláljuk a bárók bandériumait és a vármegyei hadat, amelynek fenntartására adóztathatott is a vármegye.⁸⁷ Ez mind jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a vármegyék és az egyéb közösségek, nemcsak a városok és a falvak, de a céhek is

⁸⁵ ZLINSZKY 2002. 32.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ CJH. 1543. évi X. tc.

komoly gazdasági erőt képviseltek, s ennek következtében komoly politikai bázist és támaszt tudtak nyújtani a vármegyének a központi hatalommal szembeni ellenállás szervezésében.

Azon nemesek, akik nem rendelkeztek bandériumállítási joggal, azok a vármegye haderejébe voltak kötelesek felvonulni, aminek a vezetője a vármegye főispánja volt. Annak akadályoztatása, alkalmatlansága esetén nem a király, vagy külső fórum jelölt ki vezetőt a megyei had élére, hanem a megye nemessége saját köreiből választott hadvezetőt (*conductor exercitus*). Kiváló példa erre Heves vármegye, ahol az egri püspökök voltak a főispánok, akiknek a hadviselésre való alkalmasságuk időnkénti hiánya miatt, gyakran a megyei nemességből választott a vármegye hadvezetőt.⁸⁸

Amint már említettem, a pénzügyek területén is duális rendszer alakult ki: a vármegyei széleskörű jogi és politikai önállóság záloga a központi hatalomtól való gazdasági, pénzügyi függetlenség és önállóság megléte volt. Ennek az önállóságnak a szempontjából nem volt lényegtelen, hogy a király osztotta-e szét a pénzt a közigazgatási, igazságszolgáltatási, követküldési, vagy éppen a hadászati kötelezettségek ellátására, vagy a vármegye közvetlenül önmaga volt-e jogosult a beszedésre, és az azzal való rendelkezésre. Éles különbség volt a két lehetséges megoldás – úgymint központi vagy helyi szintű finanszírozás – között, és a magyar jogrendszer a vármegyét jelölte meg az anyagi források beszedésére jogosultnak, és e források kezelőjének, amely így egy egészen más pozícióba helyezte a megyei közösségeket a központi akarat vonatkozásában. A vármegye saját költségeire saját maga adóztathatott, már a tizenötödik század végén.⁸⁹ Ha mindez nem is tekinthető hungaricumnak, attól még kétségtől igaz, hogy szöges ellentétben állt a korabeli európai irányvonallal, így például a korabeli francia alkotmányos folyamatokkal, ahol is a rendek lemondtak az adómegajánlás jogáról a vizsgált évszázad közepén.⁹⁰

Mint azt fentebb már megállapítottuk: a közérdekből történő jogérvényesítés előfeltétele az önérdemből történő jogérvényesítés képessége. A fent tárgyalt, a hatalommegosztáson alapuló rendszer pedig az önérdék érvényesítésben óriási szerepet játszott. Egy közösség önmaga hozta magának, a rá kötelező jogszabályokat (törvényhozás, statútum-alkotás), és önmaga szerzett érvényt e normáknak. E folyamat során nem egy külső vagy esetleg egy központi szervezet volt jogosult tevékenykedni, hanem maga a közösség önnön soraiból választott

⁸⁸ A tizennyolcadik század ötvenes, hatvanas éveiben bocsi Szecskó János személyében történt ilyen hadvezető választás. A bocsi Szecskó családra vonatkozó adatokat megtaláljuk a heves vármegyei nemes családokról írott monográfiában. Lásd: OROSZ 1906. 272.

⁸⁹ Egyházi és világi főméltóságok, bárók, nemesek voltak kötelesek fizetni a vármegyei önkormányzat fenntartásának költségeire. *CJH*. 1486. évi LXIV. tc.

⁹⁰ MEZEY – SZENTE 2003. 157.

tagjai révén. Mi több az igazságszolgáltatást is maga látta el a helyi szint, és így az mindenképpen a fent említett célt, az önérdekű jogérvényesítést, és az abból fakadó közérdekű jogérvényesítés képességének leginkább kedvező helyzetet kellett szolgálnia. Zlinszky János szavaival: „mikor a reneszánsz korában az egyéni önmegvalósítás humán szempontjai a közzel szembeni kötelezettségek tudatát háttérbe szorították, ennek ellensúlyaként az ország saját szokásait könyvbe foglaló és törvénybe foglalni szándékozó Hármaskönyv fogalmazta meg a 15. század közepi szentkorona-tan mellé az *una eademque nobilitas*, az egységes és oszthatatlan nemesség sajátosan magyar meghatározását”.⁹¹

Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy ennek az önérdekű jogérvényesítésnek volt egy gazdasági, anyagi előfeltétele. Ez elengedhetetlennek bizonyult, amelyet számos történelmi példa támaszt alá. A hatalomnak, ha az tartós kívánt lenni, s egy közösség érdekeit kívánta képviselni, és érvényesíteni, akkor annak törvényszerűen előfeltétele kellett, hogy legyen, egy biztos anyagi bázisa. Mert a vagyon az hatalom. A közhatalommal rendelkezőknek az a kötelessége, hogy annak a közösségnek szabadságát, jogát, és érdekeinek érvényesülését biztosítsák, amelynek az élére kerültek. Ez a korkép rajzolódik ki számunkra az igen nagy autoritással bíró kútfőnek számító II. Ulászló királynak a *Tripartitum* jóváhagyását (*approbatio*) szentesítő soraiból.⁹²

Nos, ezek után úgy vélem, hogy világos, hogy akinek nem volt vagyona, azoktól kevésbé lehetett elvárni, hogy érvényesítsék az érdekeiket, illetve ezzel összefüggésben a közérdekét, hiszen kiszolgáltatottá válhattak, és így a cselekvési lehetőséget is elveszíthették, azon túl, hogy függőségi helyzetbe kerülhettek azokkal, akik kellő anyagi bázissal rendelkeztek. Ez a folyamat vezethetett volna a feudalizmus klasszikus nyugat-európai típusának kialakulásához a hűbéri-függőségi rendszer létrejöttén keresztül. Ennek a folyamatnak szabott gátat az ősiség intézményének törvényi szintű bevezetése, amely a nemzetségek kezében tartotta meg azok vagyonát.⁹³ Ezt a nemzetségi rendszert a vérrokonság, a személyi függés, a közös eredettudat, a közös őstől való származástudat határozott meg.⁹⁴ Vagyon nélkül a gyakorlatban, nem sokat ért a jogérdek,⁹⁵ hiszen az erősebb megakadályozhatta annak érvényesítését, amennyiben saját személyes érdeke úgy kívánta.

⁹¹ ZLINSZKY 2002. 45.

⁹² HK. *Approbatio*.

⁹³ Magyarországon nem volt feudalizmus, ha a feudalizmus alatt hűbériséget értünk. Nálunk egy sajátos rendszer, a familiaritás jött létre, amely alapvetően eltért a nyugati hűbéri rendszertől.

⁹⁴ ENGEL 1990. 19.

⁹⁵ Jogi érdek alatt jelen esetben a jog által védett fentebb tárgyalt közösségi érdeket értjük.

Meg kellett ezt tapasztalnia magának Werbőczy Istvánnak is, amikor a nádori székbe került. Kortárs kutatások kimutatása alapján 1526-ban – tehát nádorsága idején – közel ezer jobbágységgel rendelkezett a földbirtokos Werbőczy, de mindez kevésnek bizonyult az olyan *oligarcha* bárói családokkal szemben, mint a Perényi-, Báthory-, Szapolyai-családok.⁹⁶ Amint Szapolyai János megvonta támogatását Werbőczytól, mert az, a korona és Szapolyai között, az Újlaky-vagyon fölötti perben, jogi, és nem politikai alapon döntött, a másik bárói liga, a Báthoryak vezetésével meg is buktatták őt.⁹⁷ Azt kell megállapítanunk, hogy Werbőczy politikusként viselkedett a saját érdekében, amikor jogásznak kellett volna lennie a közérdekében (1505), és jogásként járt el közérdekből, amikor politikusként kellett volna fellépnie magánérdekből (1526). Közösségi szinten épp maga a Szent Korona-eszme volt hivatott megakadályozni ehhez hasonló helyzet kialakulását azzal, hogy a nemzetségek, közösségek hatalmának és érdekérvényesítő képességének egzisztenciális alapjául szolgáló vagyoni bázist biztosította az ősiség intézményének segítségével.

Itt kell kitérnünk a Szent Korona birtoktanára, amely a legerősebb anyagi garanciának bizonyult a vármegyék rendi alkotmányos szerepének megőrzésében. Annak a fenti tételnek jegyében, miszerint egy közösség önnön érdekeit csak akkor volt képes megvalósítani, ha volt hozzá anyagi bázisa is, került törvényi szinten is szabályozásra, az addig szokásjog által uralt viszony a közösség (nemzetség) és vagyona között. Ez pedig az ősiség (*aviticitas*) elvét jelentette, amely biztosította a közösség anyagi bázisát, még hozzá olyan módon, hogy azt nem lehetett „alóla kihúzni.” Meg kell jegyeznünk, hogy már az I. Aranybulla is garantálta, hogy senkit sem lehetett szerzett vagyonától megfosztani.⁹⁸

Hangsúlyozandó, hogy az ősiség gyakorlati szinten érvényesült a szokásjog rendszerében, az I. Aranybulla negyedik cikkelye, amely a korlátozott rendelkezési jogot is biztosította volna a földbirtokosok számára a vagyon tekintetében: „*si quis serviens sine filio decesserit, quartam partem possessionis filia obtineat; de residuo, sicut ipse voluerit, disponat*”.⁹⁹ Elvi szinten e szabály létezett, de a gyakorlatban nem gyökeresedett meg így, hiszen gyakorlati hiányára Werbőczy is hivatkozott:¹⁰⁰ „*Unde inolevit ista consuetudo, dudum approbata; quod unica et singularis persona existens, veroque, et legitimo successore carens, ac destituta, super juribus suis possessionariis, sine consensu regio, nil quiequam jure perennali disponere*

⁹⁶ NEUMANN 2014. 52.

⁹⁷ FODOR 2014. 195.

⁹⁸ *CJH.* 1222. évi XVII. tc.

⁹⁹ *CJH.* 1222. évi IV. tc.

¹⁰⁰ *HK.* I. 64. 2§.

potest”.¹⁰¹ Eszerint Werbőczytől tudjuk, hogy az 1351. évi országgyűlésen az addigi szokásjogi helyzet került törvényi szinten is szabályozásra, vagyis a római jogi tulajdoni részjogosítványai (birtoklás, használat, hasznosítás, hasznok szedése és a rendelkezési jog) közül a rendelkezési jogot az ősi javak vonatkozásában kivette a birtokosok kezéből a törvény. Ennek kulcsszerepe volt abban, hogy a hatalom, és az érdekérvényesítés alapjául szolgáló anyagi bázis a nemzetségnél maradjon: „Az Anjou-ház magyar ágának is sikerült az Árpádokkal hasonlatosan patriarkális kapcsolatot kialakítani a nemzettel, különösen Lajosnak, melynek alapja az volt, hogy alattvalói honfitárs uralkodónak érezhették”.¹⁰²

Az ősiség alapján minden birtok a Szent Koronától származott (*Sacra Corona radix omnium possessionum*). Az Anjou-királyok korától a birtokrend két jogelven nyugodott, melyet Anjou Lajos dekrétumából olvashatunk ki. Az egyik az *ősiség*, a másik a *Szent-Korona-elve*. Az ősiség I. (Anjou) Lajos 1351-ben kiadott dekrétuma értelmében a földbirtokok az egész országban (a szállás- és adománybirtokok jogi természetét e törvény egyesítette) a Szent Koronától származónak mondta ki: „*Omnia enim bona, et jura eorum possessionaria, ab ipsa sacra regni Hungariae corona, virtute translationis praenotatae, originaliter dependent, et ad eandem semper respiciunt, devolvunturque corum possessore legitimo deficiente*”.¹⁰³ Anjou Lajos ez által kettős jogi megerősítéssel biztosította azt a magyar nemzet részére.¹⁰⁴

Az egyik ilyen garanciális elem a nemzetséghez való kapcsolás volt, a birtokos ugyanis nem idegeníthette el ősi jószágát a nemzetség sérelmére, csak nagyon szűk körben volt lehetőség az elidegenítésre, megterhelésre, biztosítva ezzel azt a vagyonállományt a nemzetségeknél, családoknál, amely a vármegyei szerepvállaláson keresztül stabilan képes volt az alkotmányosság védelmét garantálni. Werbőczy példálózóan még a lehetséges indokait is felsorolja ezen korlátozásnak, ami által a „*torkosság, részesekedés, dorbézolás és atyafi ellen való gonosz irigység*” okából történő elidegenítés, megterhelés esetének igyekszik elejét venni:

„*Verum tamen super bonis, ac juribus possessionariis avitis, pater in praejudicium filiorum, vel etiam filiarum (si ea, jus quouque faemincum sequantur) et similiter frater in praejudicium fratris, super bonis ac juribus possessionariis paternis, vel avitis, sine consensu filiorum, ac filiorum, vel fratrum, quantum ad alicnationem, aut venditionem corundem bonorum simpliciter, nullam penitus*

¹⁰¹ HK. I. 10. 2§.

¹⁰² DÜMMERTH Dezső: *Az Anjou-ház nyomában*. Budapest, Panoráma, 1982. 492.

¹⁰³ HK. I. 10. 1§.

¹⁰⁴ CJH. 1351. évi *Dekrétum Prol.* 11§.

fassionem facere potest. Quae si eitam fieret; nullius censeretur esse vigoris, neque firmitatis”.¹⁰⁵

A másik garanciális elem, kapocs – amit már az I. Aranybulla is szabályozott¹⁰⁶ – a Szent Koronához fűződik, miszerint a birtok a nemzetség teljes kihalása esetén visszaháramlott annak eredeti gyökeréhez, a Szent Koronához.¹⁰⁷ Werbőczy meghatározásában: „*princeps ipse noster universorum dominorum, baronum, et magnatum, ac aliorum regni nobilium, possessionatorumque hominum, in casu, quo quis eorum, sine haeredibus, et posteris decesserit, verus et legitimus successor sit*”.¹⁰⁸ E kettős garancia-rendszer biztosította a magyar nemzet politikai önállóságának feltételeként szolgáló gazdasági önállóságot. A teljes mértékű római tulajdonjogi recepció elmaradásának abban volt jelentősége, hogy a korabeli viszonyok között, kötött vagyoni elem révén járult hozzá jelentős mértékben a vármegyének az osztott hatalomgyakorlás terén játszott szerepvállalása fenntartásához, és így volt képes a központosítási törekvéseknek gátat szabni a vármegyei, és a rendi ellenálláson keresztül.¹⁰⁹

IV.1. Hatalommegosztás a vármegyei igazságszolgáltatásban, különös tekintettel Heves vármegyére¹¹⁰

A vármegye igazságszolgáltatásban való részvételét vesszük először vizsgálódás alá, mert, a vármegyei autonómia ebből fejlődött ki, és utána alakult ki a törvényhozásban, és a végrehajtásban kialakult önállósága is. Ennek az önállóság „igénynek” már a XIII. század elejéről egyértelmű jelei lelhetőek fel. „*A domino nostro Rege petiuimus humiliter et deuote, ut nobis daret licenciam iudicandi*”- olvashatjuk az 1232-ben kelt, ún. *kehidai* oklevélben megfogalmazott, Zala vármegye bíráskodással kapcsolatos autonómia iránti törekvését.¹¹¹ Hagyományosan ettől a törekvéstől kezdve számítjuk a vármegyéknek a hatalom igazságszolgáltatási ágában betöltött jogkörét. A Szent István-i központosított királyi vármegye feladata volt a vármegyében lakók védelme, a jogszolgáltatás és a közigazgatás ellátása. Az ennek feltételeként szolgáló várbirtokoknak a XII. és a XIII. század fordulóján lezajló nagy eladományozási hulláma következtében a királyi vármegye már nem volt képes

¹⁰⁵ HK. I. 58.

¹⁰⁶ CJH. 1222. évi IV. tc. 1§.

¹⁰⁷ Kiválóan tanúskodik erről a mohácsi csatában elesett Pálóczy Antal örökségének sorsa, amely a Pálóczyak magvaszakadtával (1526) visszaháramlott a Szent Koronára.

¹⁰⁸ HK. I. 10.

¹⁰⁹ E szerepvállalásnak a gyakorlatban történő realizálását pedig a vármegyék törvényhozó és végrehajtó jogköreinél fogom szemléltetni, lásd IV. 2.

¹¹⁰ Az alkotmányosság szempontjából nem lelhető fel nagymértékű különbözőség az egyes vármegyék között, Hevest személyes érintettség okán választottam ki.

¹¹¹ WENZEL 1873. 249.

ezt a feladatát kellően ellátni. Ezt a megállapítást maga a *kehidai* oklevél támasztja alá, amelyben, hatalmaskodások okozta sérelmeket nem volt képes már a királyi vármegye orvosolni, és így megfogalmazódott az igény a vármegyék lakosai részéről, hogy a maguk által, maguk közül választott bírák (később belőlük lettek a szolgabírák), szolgáltatthassanak igazságot.¹¹²

A XIII. századtól a vármegyéknek a vármegye területén élő lakosok feletti bíraskodási joga egyre inkább faktuálissá válik, és a század végétől már bizonyíthatóan a megyei választott szolgabírákkal együtt ítélkezett az ispán: „*Nec comes iudicium recipere aut iudicare praesumat absque quatuor nobilibus nominatis*”.¹¹³ Az 1290-es évek törvényei már egyértelműen kimondták, hogy a nádor akadályoztatása esetén a vármegye ítélkezhetett a vármegye nemes és nem nemes lakosai felett egyaránt.¹¹⁴ Ez világosan rögzíti a már országszerte elterjedt gyakorlatot, miszerint az igazságszolgáltatás élesen kettéválik vidéki és kuriális bíraskodásra. A vármegye kormányzata ekkor még kétpólusú volt, részben királyi, hiszen a főispán, a király megbízottja, másrészt viszont autonóm, hiszen a szolgabírák már a vármegye szolgálatában álltak.¹¹⁵ Érdekességként megjegyezhetjük, hogy a vármegye által választott szolgabíró nem fogadhatta el a tisztséget, ha királyi vagy más báró¹¹⁶ (világi, egyházi) alkalmazásában állt, vagy zsoldot kapott, vagyis mai szóhasználatban élve összeférhetetlenség esetén nem tölthette be ezt a tisztséget.¹¹⁷ Világos, hogy az alkotmányosság egyik fontos garanciájának tekinthetjük, ha egy közösség önmaga fel tudta oldani a közösség belső konfliktusait, lett légyen az polgári, közigazgatási, vagy büntetőjogi kérdés.

Heves vármegyében Kompolton vagy Hevesen, de főként Verpeléten tartották a nádori közgyűléseket (*congregatio palatini generalis*), ahogyan azt bizonyítja kisvárdai Wárdai Pál egri püspök-főispán levele, amelyet a felvidéki rendeknek írt.¹¹⁸ A módosabb nemesek kiváltságokat kaptak a királyoktól, amely mentesítette őket a vármegyei törvényszék joghatósága alól. Hunyadi Mátyás az örökös grófok kivételével eltörölte e kiváltságokat,

¹¹² MEZEY 2005. 106.

¹¹³ MOLNÁR 1996. 43.

¹¹⁴ 1298. évi XXXII. tc.

¹¹⁵ Comes azaz a vármegye élén álló ispán a XV. századig ispán, de a század végétől, amikor a *Decretum Maius* 1486-ban megalkotja a vármegyének esküt tevő alispán intézményét, akkortól kezdve jön használatba a „*supremus comes*”, azaz a főispán elnevezés. Nem tévedésből használom a főispán elnevezést a XV. század előtti események vonatkozásában, hanem a félreértések elkerülése végett.

¹¹⁶ A bárók alatt a XV. században még az országos tisztséget viselőket értették, ezeket részletesen felsorolja Werbőczy. Lásd HK. I. 94.

¹¹⁷ CJH. 1492. évi XXXIV. tc.

¹¹⁸ SZEDERKÉNYI 1890. 2.

elősegítve a vármegye autonómiájának szélesítését.¹¹⁹ Mátyás halála után a bárók megerősödését jelzi, hogy az 1492. évi országgyűlésen elérték, hogy újra mentesek legyenek a vármegye joghatósága alól. A három évvel későbbi országgyűlésen azonban a köznemesség felülkerekedését tükrözi az a tény, hogy ismét a vármegye joghatósága alá kényszerítették a bárókat, igaz nem tartották be maradéktalanul a törvényt. Később minden privilégium eltörlésének, és valamennyi nemes vármegyei joghatósága alá kényszerítése óhajának is hangot adtak a rendek.¹²⁰

A vármegye élén álló főispán a király által kinevezett közjogi méltóság volt, ugyanakkor királyaink a vármegyei önállóság erősítéséért tett erőfeszítéseinek következtében XV. századra a főispáni méltóság elvesztette mind a bíraskodás, mind a közigazgatásban betöltött korábbi meghatározó szerepét. A főispán helyetteseként szolgáló alispán eredetileg rendre a főispán familiárisai közül került ki, azonban a XV. századra már erős igény mutatkozott a vármegyék részéről, hogy az általuk választott, és a vármegyének felelős szolgabírákhoz hasonlóan, az alispánokat is a vármegye választhassa meg. Ennek a folyamatnak a királyok nem „szabtak gátat”, amelyet a dekrétumok rendelkezései is egyértelműen bizonyítanak. A vármegye által választott, és a vármegyének felelős alispán intézményének megteremtése tette lehetővé, hogy a vármegye közjogi feladata ezután a szolgabírák válláról az alispánokéra nehezedjen.¹²¹

A vármegyei közgyűlést illette meg az ítélezés joga, amely idővel átkerült a vármegyei törvényszékhez (*sedes judiciaria, sedria*), amelyen a fő-és alispán, később (XV. század végétől) csak az alispán, négy szolgabíró, esküdtek, megyei jegyző, és a megyei nemességből való módosabb bírótársak vettek részt.¹²² A törvényszék két részre oszlott, egyfelől polgári, másfelől büntető *sedriara*. A polgári ügyekben eljáró *sedrian* az alispán elnökölt, és táblabírák, szolgabírák, esküdtek társaságában hozta meg ítéletét azokban a magánjogi ügyekben, amelyek nem tartoztak szolgabírói (*forum judlium*) vagy alispáni szék (*sedes vicecomitii*) hatáskörébe. A vármegye legalsóbb ítélező fóruma a szolgabírói szék volt, amelyen a szolgabíró egy esküdttel járt el, kisebb értékű polgári és közigazgatási ügyekben. Innen a *sedriához* lehetett fellebbezni. Az alispáni széken az alispán ítélezett egy

¹¹⁹ *CJH.* 1486. évi XXI. tc.

¹²⁰ *CJH.* 1495. évi XV. tc., 1526. évi XXXIII. tc.

¹²¹ *CJH.* 1486. évi LX. tc. 2§.

¹²² A Heves vármegyei tisztviselők névsora – például Apczy, Balogh, Dorogffý, Dévay – jól tükrözi a törvényi rendelkezéshez igazodó joggyakorlatot. Vö. OROSZ 1906. 323-336.

szolgabíróval és egy esküdttel, nagyobb értékű polgári ügyekben, amelyet a XVI. század elején már törvény is rögzít, és a *sedria*hoz lehetett fellebbezni.¹²³

Erre kiváló példa az 1570-71-ben a Heves vármegyei törvényszék által lefolytatott birtokper a Rhédey és a Recsky családok között, amelyet a *sedria* tárgyalta, hiszen meghaladta a per tárgya az alispáni széken tárgyalandó perek értékhatárát.¹²⁴ Az értékhatár növelésének és különböző szinteken való elhelyezésének okát abban kell keresnünk, hogy egy magasabb értékű pertárgy magasabb bírói fórum elé történő utalása nyilvánvalóan már a korrupció lehetőségének a korlátozását volt hivatott szolgálni, illetve vélelmezhetően a pertárgy értékével arányosan nő a jogvita feloldásához fűződő közösségi érdek is. Ezt kiolvashatjuk magukból a dekrétumokból is, hiszen a magasabb fokon eleve több tagból álló bíróság járt el, aminek folytán nyilván nagyobb nyilvánosságot és szakértelmet kapott az ügy, továbbá ugyancsak magától értetődő módon nehezebbé válik a bírók megvesztegetése több tagú tanács esetén, főleg, ha a tanács tagjai mind a módosabb nemesség köréből kerülnek ki, úgymint az alispán, az esküdtek és táblabírák.¹²⁵

A büntető *sedrián*, amely még nem vált külön a XVI. században, csak a következő század elején, a másodalispán (*substitutus vicecomes*) vezetése alatt, táblabírák, szolgabírák, és esküdtek társaságában folyt a törvénykezés, ahol a vármegyei tiszti ügyész és a vármegye jegyzője is jelen voltak, a nemesek büntetőügyeiben, és a pallosjoggal (*ius gladii*) nem rendelkező nemesek jobbágynak büntetőügyeiben. Nemes ember a vidéki bírászkodás vonatkozásában főszabály szerint csak a vármegye igazságszolgáltatása alatt állt, más bírói fórum – például városi bíróság – nem vonhatta felelősségre, eltekintve a helyszínen történő bűncselekmény elkövetése közbeni tettenérés (*in flagrante delicto*) esetétől.¹²⁶ A törvényes ítélet nélküli elmarasztalás, letartóztatás tilalmát már az I. Aranybulla is rögzítette.¹²⁷ Nemes, kúriai fórum (király bírósága) elé a XV. század végétől hűtlenség eseteiben valamint – koronként változóan – nagyobb hatalmaskodás miatt és csak az országgyűlés döntése után volt idézhető, méghozzá a következő országgyűlés idejére.¹²⁸ Ez nagyban hozzájárult a vármegyék autonómiájához, hiszen a vármegyei lakosok felett nem külső bírói fórum, hanem a legsúlyosabb eseteket kivéve maga a vármegye ítélkezett.

¹²³ *CJH.* 1504. évi VIII. tc.

¹²⁴ *SZEDERKÉNYI* 1890. 305-316.

¹²⁵ *CJH.* 1486. évi IX. tc.

¹²⁶ *HK.* I. 9. 2-3§§.

¹²⁷ *CJH.* 1222. évi II. tc.

¹²⁸ *CJH.* 1495. évi III. tc.; Közrejátszhatott e törvény megalkotásában az Újlaky Lőrinc herceg elleni – hűtlenséggel való megvádolása utáni – 1494-1495. évi királyi hadjárat.

Az úriszék, mint bírói fórum intézményét Anjou Károly királyunk 1328. évi dekrétuma már az ország szabadsága (mai értelmezésben ország alkotmánya) részének tekintette.¹²⁹ Az úriszéki bíróság a jobbágyság vonatkozásában büntetőügyek tekintetében csak magánbűncselekményeket (gondatlanságból elkövetett emberölés, gondatlanságból elkövetett gyújtogatás, ha ezek szándékosan történtek, akkor azok köz-büntettnek számítottak) bírálhatott el, közbűncselekményeket nem. Ezek körét részletesen felsorolja Werbőczy.¹³⁰ A közbűncselekményt következésképpen a vármegyei törvényszék volt jogosult elbírálni.

Más volt a helyzet, ha a földbirtokos megkapta a pallosjogot, hiszen ezzel a kiváltsággal a közbűncselekmények tekintetében is igazságszolgáltatási jogosultsággal rendelkezett, ekkor a vármegyéhez nem lehetett fellebbezni.¹³¹ Fontos eleme az úriszéki bíráskodás rendszerének, hogy a földbirtokos köteles volt igazságot szolgáltatni jobbágyságának.¹³² Az úriszék felett a vármegye felügyeleti jogot gyakorolt, az úriszék eljárásában a vármegye részéről két „hiteles bizonyoságnak” (*testimonium legale*) kellett jelen lennie, akiknek jelentést kellett tenniük a vármegyének az úriszék eljárásáról. A környékbeli földesurakon kívül még uradalmi tisztviselők, és egész a XVIII. századig jobbágyúrnökök, mint bírótársak egyaránt részt vettek az ítékezésben.¹³³ A vármegye egyben fellebbviteli fóruma is volt az úriszéknek, hiszen a jobbágy az úriszéktől a vármegyéhez fellebbezhetett peres ügyében.

Hosszú történelmi folyamat eredményeként alakult, és teljesedett ki a vármegye stabil és széles tárgykörű ítélezési jogköre, amelyben nagy szerepet kapott a nádori közgyűlés visszaszorítása, majd végleges eltörlése.¹³⁴ A nádori közgyűlés megszüntetése jelentős állomásnak tekinthető, hiszen a vármegye eztán a vármegye lakóinak ügyében főszabályként maga járt el. A nemesi vármegye önállósága a bíráskodás autonómiájának megszerzéséből sarjadt, amit a közigazgatási, a hadügyi és a pénzügyi önállóság követett.

IV.2. A vármegye a törvényhozásban

A vármegye a jogalkotás folyamatában mind központi mind pedig helyi szinten részt vett. Központi szintnek a törvényalkotást, helyi szinten pedig a statútum-alkotást értjük, kezdve az elemzést a központival. Királyaink, Szent Istvántól fogva, törvénykönyveiket a királyi tanács

¹²⁹ MOLNÁR 1996. 42.

¹³⁰ HK. I. 14.

¹³¹ Ilyen kiváltságot kapott például Abaúj vármegyében az Olchváry család 1457-ben Habsburg László királytól, amelyre az Abaúj- Torna vármegyéről írott átfogó monográfiában találunk utalást, lásd: BOROVSKY 1896. 545.

¹³² HK. III. 26.

¹³³ CSIZMADIA 1998. 192.

¹³⁴ CJH. 1478. évi VII. tc., 1486. évi I. tc.

egyvetértésével, meghallgatásával adták ki. A fehérvári törvénylátó napokról már II. Géza 1151-ből származó levele tanúskodik, ahol nem csak bíraskodás folyt, hanem a *serviensek* jogainak deklarálása és megerősítése is.¹³⁵ A XIII. században az I. Aranybulla már állandó, évenkénti fehérvári törvénylátó napokra hívta a *servienseket*, és nem kellett sok ahhoz, hogy a nemesi vármegyékké átalakuló királyi vármegyék rendszeresen részt vegyenek a törvények megalkotásában: „A hatalom egysége és osztottsága rendek és a koronás király között a nemzet törvényes szokásai alapján ténylegesül: Magyarországon ez a törvényes szokás szabta meg a hatalom tartalmát, a szabadságokhoz való viszonyát, gyakorlásának kereteit és határait. Ez a magyar jogállamiság másik fontos sarkalatos bizonyítéka”.¹³⁶ A vármegyék részvételét a törvényhozó hatalomgyakorlásában már az 1267. évi dekrétum általánosságban kimondta, amikor képviselőiket az országgyűlésbe hívta.¹³⁷ Az Árpád-ház 1301-ben bekövetkezett kihalásával az ország élére kerülő Anjou-ház a pártküzdelmekből megerősödve került ki győztesként, stabilizálva és meghatározóvá téve uralmát az országban. Az erős királyi hatalom nem szorult a vármegyék támogatására a bárókkal szemben úgy, mint az utolsó Árpádok (például IV. Béla, III. András), hiszen Anjou-királyink a régi bárók hatalmát megtörve, új, hozzájuk hű bárói családokat emeltek e méltóságra, akik az Anjouk uralma alatt nem lázadtak a királyi hatalom ellen. Mindazonáltal országgyűlések természetesen az Anjou-korban is voltak, hiszen dekrétumaik fennmaradtak ebből a korból is.¹³⁸ Az Anjouk letűnésével a megerősödött bárói ligák küzdelmében a királyok rászorultak a vármegyék, és a vármegyei nemesség támogatására. A XV. századtól kezdve a rendek részvétele a törvényhozásban megkerülhetetlenné vált. A nemesség főként személyesen, majd kivételesen követi útján vett részt az országgyűléseken már a XV. század közepén.¹³⁹ Hunyadi Mátyás országgyűlései túlnyomórészt képviselőiek voltak, a nemesség személy szerinti megjelenése a Jagelló-korban újra dominánssá vált, különösen a bárók hatalmának „ellensúlyozásaként”.¹⁴⁰ Mohács után azonban egyre gyakrabban csak követek útján – Habsburg Miksa király volt az utolsó, aki kísérletet tett a nemesség személyes részvételének kikényszerítésére –, de

¹³⁵ MOLNÁR 1996. 36.

¹³⁶ ZLINSZKY 2002. 42.

¹³⁷ MEZEY 2005. 94.; Eckhart Ferenc szerint a követi rendszer ekkortól kezdve épül be a magyar alkotmányos rendszerbe.

¹³⁸ Biztosan tudjuk, hogy 1318-ban, 1328-ban, 1351-ben, s 1378-ban is volt országgyűlés. Közülük mégis legjelentősebbnek az 1351. évi országgyűlés bizonyult.

¹³⁹ Heves vármegyét például az 1447. évi (nádorválasztó) országgyűlésen Dormán János követ képviselte, lásd: BOROVSKY 1909. 470.

¹⁴⁰ ECKHART 2000. 96.

véglegesen csak a XVII. század elején törölte el törvény a nemesség személyes megjelenésének kötelezettségét.¹⁴¹

Az országgyűlésen törvény alkotását kezdeményezhette először is a király: „*Et sie postea reges ipsi convocato, interrogatoque populo, constitutiones facere caeperunt; Prout et temporibus nostris fieri consuevit*”.¹⁴² Ugyanakkor atörvénykezdeményezés joga a nemzetet is megillette: „*Plerumque autem et populus ipse nonnulla, quae ad publicum bonum conducere arbitratur, unanimi consensu decernit: in scriptisque principi porrigit, supplicans super illis, leges sibi statui. Et si princeps ipse ejusmodi sanctiones acceptaverit, et approbaverit; tunc vim legis pari modo sortitur, et de facto pro legibus reputantur*”.¹⁴³ Ezt, a Werbőczy által leírt gyakorlatot később törvény is rögzítette, s egyben leszögezte, hogy ha a törvényalkotás eltér a *Tripartitum*-ban írtaktól, akkor az így meghozott törvény semmis.¹⁴⁴ Azaz nem lehetett a vármegyéket a törvényalkotás menetében mellőzni, amely az idegen királyok uralma idején a rendi alkotmányosságnak kulcsfontosságú eleme volt. Törvényt a rendek és a király együtt hozhattak. A követküldés modellje teremtette meg a követutasítás rendszerét, amely biztosította a vármegyék akaratának érvényesülését a törvényhozásban, hiszen a vármegye választott követe nem a saját meggyőződése szerint szavazhatott, hanem a vármegye döntését közvetítette az országgyűlésen. Ennek alkotmányosságot biztosító, garanciális jelentősége volt, hiszen a követet így nem lehetett befolyásolni, lefizetni, vagy megvesztegetni, mert a követutasításban foglalt rendelkezéssel ellentétesen leadott szavazata érvénytelennek számított. A király önkényes, törvénnyel ellentétes, alkotmányosságot sértő rendelkezésének tilalmát Werbőczy kifejezetten hangsúlyozta:

„*Attamen princeps, proprio motu, et absolute, potissimum super rebus jure divino, et naturali praejudicantibus, atque etiam vetustae libertati totius Hungariae gentis derogantibus, constitutiones facere non potest; sed accersito, interrogatoque populo; si eis tales leges placeant, an ne? qui eum responderint, quod sic; tales postea sanctiones (salvo semper divino, naturalique jure) pro legibus observantur*”.¹⁴⁵

E szabály útját állta a királyi akarat törvényellenes érvényesülésének akkor, amikor a törvényalkotó úgy fogalmaz, hogy az egész nemzet régi szabadságának ártalmára semmit sem

¹⁴¹ *CJH.* 1608. évi (k. u.) I. tc.

¹⁴² *HK.* II. 3. 2§.

¹⁴³ *HK.* II. 3. 4§.

¹⁴⁴ *CJH.* 1635. évi XVIII. tc.

¹⁴⁵ *HK.* II. 3.

rendelhet, értve a szabadság alatt a jogokat, amely a régi szokások, kiváltságok alapján megillette a nemzetet, vagyis értve leginkább magát az alkotmányt.

IV.3. A jogalkotás helyi szintje: A vármegye statútum-alkotási joga

A vármegyék autonómiájának egyik sarokköve volt az önálló jogszabályalkotás (*ius statuendi*), amelynek hatálya a vármegye területére terjedt ki. Ehhez kapcsolódott az önadóztatás is. Az önadóztatás eleinte csak a vármegyei követek költségeinek fedezésére szolgált, azonban a Habsburg-korszakban már általános szükségleteik fedezésére is szedhettek adót a vármegyék, amelyet a nemeseknek és a szabad királyi városoknak is meg kellett fizetniük.¹⁴⁶ A vármegyei közgyűlésnek küldték meg a törvényeket, királyi rendeleteket, a XV. századtól kezdve az országgyűlések számának növekedésével egyre gyakrabban, ezért a megyegyűlés kéthetente ülésezett, amelyen a nemességnek kötelessége volt jelen lenni.¹⁴⁷ Ennek a kötelességnek nem minden esetben tettek eleget a vármegyei birtokosok. Ezt jól bizonyítja Győr vármegye statútuma, amely kötelezi az alispánt, hogy pénzbüntetéssel sújtsa mindazokat, kik nem tesznek eleget ennek a kötelezettségüknek, hiszen ezzel az igazságszolgáltatást hátráltatják, amivel tulajdonképpen az igazukat keresőket károsítják meg.¹⁴⁸ „A békés társadalmi létben az egységes hatalom osztott hordozása és részenkénti alkalmazása a célszerű: mindig ott születik a döntés, ahol a döntés alapjául szolgáló tények legjobban tisztázhatók. Ezt a szubszidiaritásnak nevezett modern szempontot a magyar alkotmány már a korai kezdetekben alkalmazta”.¹⁴⁹

A vármegye a törvények és szokások magyarázatára, kiegészítésére, valamint a törvény által nem szabályozott kérdésekben hozhatott statútumot, amely nem lehetett ellentétes a törvényekkel, vagy az ország régi szokásával.¹⁵⁰ Továbbá a statútum nem lehetett ellentétes privilégiummal sem.¹⁵¹ A gyakorlatban azonban előfordult, hogy törvénnyel ellentétes statútumot hoztak a vármegyék, amelyre jó példa lehet Turóc vármegye azon statútuma, mely a vármegyei tisztikar megválasztását szabályozta. E statútum ugyanis a törvénnyel részben összhangban, részben viszont azzal ellentétesen rögzíti, hogy a szolgabírói tisztségre két főt a vármegyei nemesség előkelőbb rétegéből, a másik két főt viszont az egy-udvarházas

¹⁴⁶ CJH. 1486. évi LXIV. tc., 1537. évi XXI. tc.

¹⁴⁷ CJH. 1435. évi (II.) VII. tc.

¹⁴⁸ Győr vármegye statútuma (1622) vö. MEZEY 2005. 221.

¹⁴⁹ ZLINSZKY 2002. 41.

¹⁵⁰ HK. III. 2. 2§.

¹⁵¹ ZLINSZKY 2013. 172.

nemességből kellett jelölnie a főispánnak, még pedig azok közül: „akik a hivatalra alkalmasak és megfelelőek a bíraskodásban és törvényekben jártasak és a lélek más kiválóságaival képesített nemesek”.¹⁵² Ennek a státútumnak talán a helyi szokásjog szolgáltatta a hátterét, nem pedig törvényi rendelkezés, hiszen a Zsigmond-kori jogszabály, az előkelő nemesekből rendelte (volna) a választást. Valószínűsíthető, hogy ebben a tekintetben a helyi szokásjog eltért a törvényi rendelkezéstől, s Werbőczy nyomán tudhatjuk, hogy ily mód helyben lerontotta azt. A törvénnyel ellentétes vármegyei státútumokat általában az országgyűlésen semmisítették meg, ahogyan azt tanúsítja számunkra egy XVII. századi dekrétum is.¹⁵³

IV.4. A vármegye hatásköre a végrehajtásban

A vármegyék a törvények és rendeletek végrehajtásában rendkívül fontos szerepet töltek be. A közigazgatás funkcióját területi szinten, amelybe az adó- és hadügyek is beletartoztak, a vármegye látta el. Ezzel együtt széleskörű autonómiával rendelkeztek, melynek legfontosabb elemei közé tartozott a vármegyei tisztviselők közgyűlés általi megválasztásának, ellenőrzésének, és visszahívásának joga. Fontos kiemelni, hogy a közgyűlésen az Anjou-korban még a vármegye nemes és nem nemes (*nobiles et ignobiles*) lakói egyaránt részt vehettek.¹⁵⁴ Mindazonáltal elsősorban olyan személyek tudták legteljesebben képviselni egy közösség érdekeit, akik biztos anyagi háttérrel bírtak, akik rendelkeztek megfelelő anyagi biztonsággal ahhoz, hogy kellő mértékben és saját előmenetelüket és vagyonosodásukat háttérbe szorítván védelmezzék a közösség érdekét. Ők, akik nem a politikából, hanem a politikáért éltek, tudtak leginkább a közösség érdekeinek, és értékeinek érvényt szerezni.¹⁵⁵ Ezen gondolat rajzolódik ki Zsigmond király dekrétumából is: „*judices nobilium autem in quolibet comitatu eligantur et praeficiantur, ex nobilibus potioribus, et bene possessionatis illius comitatus*”.¹⁵⁶ Ezt a felfogást folytatja és magyarázza meg Hunyadi Mátyás dekrétuma, amely szerint azért kell a tehetősebb nemesek közül választani a szolgabírákat, mert gyakran megesik, hogy „félelemtől, kedvezésből és fizetésért igen sok haszontalanságot követnek

¹⁵² Turóc vármegye státútuma (1634-41) vö. MEZEY 2005. 222.

¹⁵³ CJH. 1647. évi LXXVIII. tc.

¹⁵⁴ CSIZMADIA 1998. 116.

¹⁵⁵ Jog alatt értjük a törvényeket, státútumokat, és a szokásokat is.

¹⁵⁶ CJH. 1435. évi (II. dekrétum) II. tc.

el”,¹⁵⁷ ha nem ilyeneket ültetnek a végrehajtó hatalom székébe. A Heves vármegyei joggyakorlat összhangot mutat számunkra a fentebb említett törvényi rendelkezésekkel.¹⁵⁸

A nemesi vármegyének a királyi hatalomtól való függetlenségét erősítő további lépéseként kell értékelnünk Hunyadi Mátyásnak – a király bizalmasának számító, a királynak esküt tevő, a király által kinevezett, a vármegye élén álló főispántól (*supremuscomes*) függetlenített – a vármegyének felelős alispáni intézmény megteremtését.¹⁵⁹ Ezt az uralkodói szándékot támasztja alá, hogy az alispán (*vicecomes*) ezután ugyanis a vármegyei közgyűlésnek (*congregatio generalis*) tett esküt, nem pedig a főispánnak.¹⁶⁰ A rendek a Jagelló-korban még tovább léptek, kikötve azt is, hogy a vármegyei tisztségek közül egyet se tölthessen be idegen nemzetből való,¹⁶¹ és a főispán csak a vármegye hozzájárulásával választhassa ki az alispánt.¹⁶² Az alispáni tisztséget szintén a vármegye előkelőbb családjaiknak tagjai viselték, e joggyakorlatot jelzi számunkra Heves vármegye XV–XVI. századi alispánjainak névsora is.¹⁶³

A főispán, az alispán és a szolgabíró vármegyei felhatalmazás alapján vezethetett végrehajtást a vármegyében, mi több az e nélkül vezetett végrehajtás jogtalan eljárásnak számított így, ha kárt okozott, fejkáltsággal voltak marasztalhatók.¹⁶⁴ Említést kell tennünk továbbá arról a törvényről is, mely az alkotmányosságnak és az ország régi szokásának (*antiqua regni consuetudo*) volt hivatva érvényt szerezni, azáltal, hogy kimondta, hogy a királynak törvényi felhatalmazás nélkül kiadott – adóval kapcsolatos – rendeletét nem hajthatta végre az alispán. Abban az esetben, ha az alispán mégis az effajta törvénytelen királyi rendeletnek engedelmeskedett volna, akkor a vármegyei közgyűlésnek a következő gyűlésén le kellett volna váltania a királyi parancsnak törvénytelenül engedelmeskedő alispánt. Ellenkező esetben a következő országgyűlésen az egész vármegye nemességét hitszegés bűnében kellett volna elmarasztalni és a nemesség közösségéből kirekeszteni.¹⁶⁵ E megoldás valódi visszatartó erőt jelenthetett a végrehajtó szervek számára, hogy az alkotmányosság megsértésétől távol maradjanak. A korábbi szabályozás szerint a királyi adószedő mellé a vármegye kiküldöttet rendelt, és a királyi adószedő csak a vármegyének tett

¹⁵⁷ *CJH.* 1486. évi IX. tc.

¹⁵⁸ A vármegye előkelőbb családjaiból kerültek ki a szolgabírák – úgy, mint Almássy, Dorogffy, Apczy, Kutassy, Dévay, Székely – vö. OROSZ 1906. 323-336.

¹⁵⁹ *CJH.* 1486. évi LX. tc. 2§.

¹⁶⁰ *CJH.* 1486. évi LX. tc. 2§.

¹⁶¹ *CJH.* 1504. évi II. tc. 5§.

¹⁶² *CJH.* 1504. évi II. tc. 4§., kisebb módosításokkal, de lényegében ezt a gyakorlatot rögzíti az 1548. évi LXX. tc. is.

¹⁶³ A vármegye alispánjai a XV-XVI. században például a Bellényi, Szöllőssy, Ordódy, Almássy, Barna, Rhédey családok tagjaiból kerültek ki. Lásd: Orosz 1906. 323-336.

¹⁶⁴ *CJH.* 1495. évi XVI., XVII. tc.

¹⁶⁵ *CJH.* 1504. évi I. tc. 5-6§§.

eskü után kezdhette meg a – megyei kiküldött ellenőrzése mellett – a központi adó beszédését, amely rendelkezést később újra megerősítették, valószínűsíthetően ennek a garanciának a gyakori kijátszása miatt.¹⁶⁶ E szabályok is biztosították a végrehajtásban az alkotmányosság megtartását, ahogyan ezt mutatja Heves vármegyében az 1546. évben Ormány János *dikátor*¹⁶⁷ adóösszeírása és behajtása.¹⁶⁸

A tétlenség joga (*vis inertiae*) volt a leghatásosabb eszköz a vármegye kezében a központi akarat érvényesülésének megakadályozására, és a fejedelem alkotmányosság szabályait megtartó magatartásra való kényszerítésére. Figyelemre méltó, hogy már Hunyadi Mátyás korában megvolt ennek a törvényi előfutára, amely kimondta, hogy a királynak az ország régi szokásával ellentétes levele nem bír kötelező erővel.¹⁶⁹ Ebbe a folyamatba illeszkedik, és válik végérvényesen elválaszthatatlan részévé az alkotmányosságnak az a törvény, amely felhatalmazta az alispánt, hogy ha a király rendeletét, illetve levelét alkotmányellenesnek tartaná, akkor nem köteles azt végrehajtani.¹⁷⁰ „Kezdetben nyilván a törvénytől országos napokon hirdették ki előttük a dekrétumokat. Később a rendi önkormányzat javaslatokat is tehetett, a helyi kihirdetés szerepét is vállalta, és kifogásolási joga is volt, akkor, ha álláspontja szerint alkotmány- és szokásellenes volt a megküldött dekrétum. A szembeszegülés jogát az Aranybulla rögzítette 31. §-ában”.¹⁷¹

Az ellenállás joga nem általánosságban volt gyakorolható, hanem csak akkor, ha a fejedelem országgyűlés összehívását halasztgatta, törvényi felhatalmazás nélkül szedett adót, nemest törvényes birtokaitól megfosztotta, nemest törvényes idézés nélkül letartóztatta – a Werbőczy által említett egy esetkör kivételével –, külföldi hadakozásra kényszerítette, és ha pénzt rontott. Tehát az I. Aranybullában foglaltak be nem tartása esetén volt lehetőség a hűtlenség vétkébe esés nélküli törvényes ellenállásra.

¹⁶⁶ *CJH.* 1478. évi IV. tc., 1536. évi XXXI. tc.

¹⁶⁷ Hadiadó '*dica*' latin kifejezéséből származik a dikátor (*dicator*) terminus, mint a hadiadót beszédő személy megjelölése.

¹⁶⁸ BOROVSKY 1909. 492.

¹⁶⁹ *CJH.* 1471. évi XII. tc.

¹⁷⁰ *CJH.* 1545. évi XXXIII. tc.

¹⁷¹ ZLINSZKY 2002. 35.

V. Összegzés

Mint az jelen dolgozatból kitűnt, vizsgálódásom tárgyát leginkább azok a folyamatok képezik, amelyek részben a II. András, Anjou Lajos, Zsigmond, Mátyás és az őket követő Jagelló-királyok uralma alatt zajlottak le, vagy erősödtek fel. Ebből a körből emeltem ki a nemesi vármegyék kialakulását, a meghatározóvá vált hatásköreit, valamint a dekrétumok rendelkezéseit vizsgálva és elemezve igyekeztem feltárni, hogy milyen szerepet vállaltak a közhatalom gyakorlásának rendszerében. A Szent Korona-tan közjogi tanná válásának szempontjából rendkívül fontos és jelentős törvényi szabályozásokat emeltem ki, amelyek részben a tárgyalt időszakban kezdtek új alkotmányos szintű és összefüggő rendszert alkotni, részben pedig a már évszázados gyakorlatot, szokásjogot rögzítették törvényi szinten. A szokásjog jelentőségét és jogforrástani helyzetét az alkotmányosság fenntartásával összefüggésben Werbőczy *Dekrétumának* e kérdéskörre vonatkozó részei értelmezésével mutattam be; bizonyos – az alkotmányosság betartásának biztosítását szolgáló intézmények – vonatkozásokban a dologi jog rendelkezéseit is figyelembe véve. Dolgozatom, ahol lehetett, Heves vármegyei példákkal igyekezett alátámasztani a dekrétumokból és a Werbőczy tanításából levont következtetéseket, ezzel is kidomborítva a kapcsolat realitását a vonatkozó norma és a gyakorlat között. Az alkotmányos elvek megvalósulásának legfőbb előmozdítói és színterei az országgyűlés, a nemesi vármegyék, és a nádori hivatal voltak.¹⁷² E tekintetben különösen a nemesi vármegyék jelentőségét vettem közelebből szemügyre, érintve a nádor szerepét a szokásjog alkotmányosság megtartó szerepe mellett.

Uralkodóink, mint például II. András, IV. Béla, Anjou Lajos, Zsigmond, Hunyadi Mátyás vagy Jagelló II. Ulászló olyan közjogi törvényeket hoztak a „nemzettel együttműködve”, amelyek a magyar alkotmányos viszonyokat erős „védőbástyákkal” vették körül, melyek közül a nemesi vármegye bizonyult a legerősebbnek. Mátyás uralkodásának legutolsó éveiben (1485-1490), lényegében „szétverte” a korábban megteremtett erős központi királyi hatalmat, hiszen a nádornak, mint a rendek fejének közjogi jogait és kötelezettségeit rendkívüli mértékben kiszélesítette. Szöges ellentétbe állítása ez az uralkodásának korábbi centralista törekvéseivel. A vármegyei autonómiát, így a törvénykezést is véglegesen kizárólagossá tette a királyi bíraskodással szemben vidéken a nádori közgyűlések eltörlésével, és jelentékenyen hozzájárult a vármegyék önállósága legfontosabbikának számító önálló közigazgatást megtestesítő, a vármegye által választott alispán intézményének megteremtésével. Máig élénk

¹⁷² A nádor volt az a közjogi méltóság, aki leginkább képviselni tudta a rendeket a királlyal szemben éppen közjogi jogai és kötelezettségei révén.

vita tárgyát képezi az a rejtélyes indok, hogy a hatalma teljében lévő és hadi diadalmainak „dicsfényében tündöklő” uralkodó ilyen módon, látható külső kényszerszertől mentesen „bontja meg” a saját királyi hatalmát.¹⁷³ Annyi azonban bizonyos, hogy ezzel Mátyás erős támaszát nyújtotta a magyar rendi és alkotmányos önállóság fenntartásának a Mohács utáni Habsburg-Magyarországon. Amint látjuk a fenti folyamatban a szokásjognak és a szokásszerűségnek is jelentős szerepet kell tulajdonítanunk, hiszen azok az intézmények, amelyek a magyar államberendezkedést meghatározták, a XV. és a XVI. század fordulójára kiforrottak, letisztultak, és úgy „beleégtek a magyar politikai vezetők alkotmányos és a hatalomról alkotott eszmevilágba,” hogy azokat 1848-ig onnan nyomtalanul kitörölni nem lehetett.

A nemzet úgy alakította a garanciális elemeket, hogy azok a legsötétebb, legnagyobb próbatételek éveiben védelmet, támaszt és fogódzót jelentsenek a magyar érdekeket háttérbe szorítani igyekvő idegen oligarchák ellenében. Olyan eszköz ez, amelynek segítségével a magyar érdekeknek valamelyest mégiscsak érvényt lehetett szerezni – amire általában fegyveres megmozdulás útján került sor –, és utána a nemzet alkotmányos életét visszahelyezni arra a talapzatra, amelynek állapotában annak megsértése előtt volt. Arra az alapra, amely a megmaradásának, védelmének és önállóságának záloga volt. Ez a közös alap pedig a Szent Korona-eszmében gyökerező magyar alkotmányosság és az ahhoz való ragaszkodása a magyar vezetők többségének részéről, amely ez utóbbiak alkotmányos észjárásban volt tetten érhető. „A nemzeti jelképekben az alkotmányos öntudat, a szuverén magyar államiság jelenik meg, amit legösszetettebben a Szent Korona fejez ki”.¹⁷⁴

¹⁷³ Mátyás 1485-ben foglalta el Bécset.

¹⁷⁴ KUKORELLI 2014. 410.

Forráslista

Hivatkozott forráskiadások:

- ANONYMUS 1932. *Gesta Hungarorum*, szerk. Ladislaus JUHÁSZ. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- FEJÉR György (szerk.) 1829. *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Buda, Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae.
- MÁRKUS Dezső (szerk.) 1899. *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár*. Budapest, Franklin.
- MEZEY Barna (szerk.) 2005. *A magyar jogtörténet forrásai*. Budapest, Osiris.
- WENZEL Gusztáv (szerk.) 1873. *Árpádkori új okmánytár*. Budapest, Eggenberger.
- WERBŐCZY István 1897. Hármaskönyv, in MÁRKUS Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár*. Budapest, Franklin.

Hivatkozott jogforrások, jogszabályok:

1222. évi I., II., III., IV., VIII., XVII., XXXI. tc.
1298. évi XXXII. tc.
1351. évi Előbeszéd 11§, XI. tc.
1435. évi (II.) dekrétum II., VII. tc.
1439. évi I., II. tc.
1453. évi I., V. tc.
1464. évi I. tc.
1471. évi XII. tc.
1478. évi VII., XIV. tc.
1485. évi dekrétum
1486. évi I., IX., XXI., LX., LXIV. tc.
1492. évi I., VII., XVIII. tc.
1495. évi III., XVI., XVII. tc.
1498. évi Előbeszéd, VII., XX., XXII. tc.
1500. évi XLIII., XXI. tc.
1504. évi I., II., VIII. tc.
1507. évi VII. tc.

1514. évi I., II., III.
1526. évi XXXIII. tc.
1536. évi XXXI. tc.
1537. évi XXI. tc.
1543. évi X. tc.
1545. évi XXXIII. tc.
1548. évi LXX. tc.
1608. évi I. tc.
1635. évi XVIII. tc.
1647. évi LXXVIII. tc.
1655. évi I., II. tc.

Felhasznált szakirodalom

- BERTÉNYI Iván 1987. *Magyarország az Anjouk korában*, Budapest, Gondolat.
- BOROVSKY Samu 1896. *Magyarország vármegyéi és városai: Abaúj- Torna vármegye és Kassa*, Budapest, Apollo.
- BOROVSKY Samu 1909. *Magyarország vármegyéi és városai: Heves vármegye*, Budapest, Apollo.
- CSIZMADIA Andor (szerk.) 1998. *Magyar állam- és jogtörténet*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- ECKHART Ferenc 2000. *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, Budapest, Osiris.
- ECKHART Ferenc 2003. *A Szent Korona-eszme története*, Máriabesenyő-Gödöllő, Attraktor.
- ENGEL Pál 1990. Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig, in.: GLATZ Ferenc (szerk.): *Magyarok Európában*, Budapest, Háttér Lap – és Könyvkiadó.
- FODOR Pál 2014. Werbőczy, az államépítő és politikus, in.: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*, Budapest, Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó.
- HABSBURG Ottó 1994. *V. Károly: Egy európai császár*, Budapest, Európa Könyvkiadó.
- KUKORELLI István 2014. Magyarországot saját alkotmánya nélkül kormányozni nem lehet, in.: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*. Budapest, Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó.
- MÁLYUSZ Elemér 1984. *Zsigmond király uralma Magyarországon*, Budapest, Gondolat.

- MÁTHÉ Gábor 2014. A jogfejlődés jellemzői jogtörténeti áttekintésben, in.: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*, Budapest, Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó.
- MEZEY Barna – SZENTE Zoltán 2003. *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*, Budapest, Osiris.
- MOLNÁR András (szerk.) 1996. *A magyar bírósági szervezet és perjog története*, Zalaegerszeg, Magyar Jogász Egylet Zala megyei szervezete.
- NEUMANN Tibor 2014. Werbőczy István származása és pályakezdése, in.: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*, Budapest, Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó.
- OROSZ Ernő 1906. *Heves- és a volt Külső- Szolnok egyesült vármegyék nemes családjai*, Eger, Egri Nyomda Részvénytársaság.
- RÁCZ Lajos 2014. Werbőczy - A szerződéselmélet kezdetei, in.: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*, Budapest, Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó.
- STIPTA István 1997. *A magyar bírósági rendszer története*, Debrecen, Multiplex.
- SZAKÁLY Ferenc 1990. Virágkor és hanyatlás 1440-1711, in.: GLATZ Ferenc (szerk.): *Magyarok Európában*, Budapest, Háttér Lap- és Könyvkiadó.
- SZEDERKÉNYI Nándor 1890. *Heves vármegye története*, II., Eger, Érseki Lyceumi Könyvnyomda.
- SZEDERKÉNYI Nándor 1893. *Heves vármegye története*, IV., Eger, Érseki Lyceumi Könyvnyomda.
- TRINGLI István 2014. A kora újkori kodifikáció és a Hármaskönyv, in.: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*, Budapest, Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó.
- ZLINSZKY János 2002. Történeti alkotmányunk fejlődése 1. *Magyar Szemle*, 11. 3-4. 28-50.
- ZLINSZKY János 2013. Werbőczy jogforrástana, in.: ZLINSZKY János (szerk.): *A XII táblától a 12 ponton át a magánjog új törvénykönyvéig: Válogatott tanulmányok*. Budapest, Szent István Társulat.
- ZLINSZKY János 2014. Werbőczy és a római jog recepciója, in.: MÁTHÉ Gábor (szerk.): *A magyar jog fejlődésének fél évezrede: Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán*, Budapest, Nemzeti Közszerológati és Tankönyvkiadó.